

Editoriaal

Dries Roelandts

Lezen en in cartel werken levert soms verrassende ontdekkingen op. Zo dook onlangs in mijn lectuur van het boek *La jouissance, un concept lacanien*¹ Aldous Huxley op, door Braunstein zelf een onverwachte genodigde genoemd. Braunstein citeert Huxley op het punt waar hij schrijft over de economie van de *jouissance* (en de *jouissance* van de economie). In zijn roman *Point Counterpoint* van 1928 neemt Huxley de interessante stelling in dat het instinct om (geld) te verwerven perverser is dan het seksuele instinct. Dat komt, aldus Huxley, omdat het seksuele gepaard gaat met een lichamelijke bevrediging die er niet is bij geldgewin. Als het lichaam bevredigd is dan denkt de geest niet meer aan eten, drinken of aan de vrouw. Maar honger naar geld en bezit is bijna een puur mentaal gegeven.

Geldgewin is met andere woorden ongelimiteerd terwijl lichamelijke driften wel hun grenzen hebben. Op zijn minst is er na de fysieke bevrediging een terugval of interval vooraleer er een nieuwe stijging van lust kan komen.

Na een langer interval tussen nummers 4 en 5 van Extiem is de stijging van lust om een nummer 6 te maken sneller gekomen. Hopelijk heeft u voor de lectuur van het vorige, *lijvige* nummer voldoende tijd gehad om bevredigd te geraken, want ook deze nieuwe editie draagt de belofte op genot in zich.

Het bevat opnieuw een greep uit wat gebeurt, werkt en beweegt in het Gezelschap.

Omdat er veel gebeurt, werkt en beweegt in het Gezelschap zijn de teksten divers. Er is een theoretische bijdrage van de studiedag over discoursstheorie, een vooruitblik op de intercarteldag, het belendende veld van de literatuur en een door de politiek geïnspireerde tekst over autisme.

Omdat het maar een greep is uit alles wat zich in het Gezelschap afspeelt, is een blijvende oproep naar bijdragen op zijn plaats.

Tot slot nog iets over de buitenkant. Het bovenvermelde cartel leverde nog een andere ontdekking op : die van de werken van Filiep Verhaeghe. Het behelst geen psychoanalytisch, maar schilderwerk; een werk dat zich dus buiten het Gezelschap bevindt, maar toch ergens ook binnenin. Daarom is het mooie schilderij op de cover van deze Extiem #6 meer dan toepasselijk.

¹ Nestor A. Braunstein (2005 [1990]). *La jouissance, un concept lacanien*. Ramonville Saint-Agne : Erès, p. 96.

Discourstheorie

Inleiding tot de discourstheorie van Lacan

Filip Kolen

Goedemorgen¹. Toen ik een hele tijd geleden ergens de discourstheorie van Lacan tegenkwam, was ik meteen gefascineerd. Nu is dat ook zowat het enige wat ik aan die kortstondige ontmoeting met die theorie overgehouden had: een fascinatie. Maar gelukkig – of ongelukkig, al naargelang het gezichtspunt – heb ik blijkbaar ooit gesproken over die fascinatie, en waarschijnlijk is dat de reden waarom ik hier zit.

Ik was dus gefascineerd, maar die fascinatie komt natuurlijk niet uit het niets. Ze houdt verband met een vraag die toen – en nog steeds – vorm gaf aan mijn zoektocht in het weten. Een vraag die ik vandaag ga gebruiken als perspectief van waaruit ik een inleiding tot de discourstheorie ga presenteren. Het leek me immers een goed idee om als eerste spreker de algemene kennis die ongetwijfeld bij de meeste van jullie aanwezig is, een beetje op te frissen. Paradoxaal misschien, want bij mezelf bleek er weinig tot niets op te frissen, buiten die fascinatie dan...

Om de gedachten te vestigen: toen ik kennismaakte met de discourstheorie, was ik helemaal ondergedompeld in de filosofie. En ik droomde ervan filosoof te worden. Maar dat is een probleem.

Een filosoof is namelijk een contradictie. Het is te zeggen: de filosoof als mens van vlees en bloed, gesitueerd in tijd en ruimte, en met een bepaald perspectief en verlangen... die filosoof spreekt het kennisideaal dat de filosofie definieert tegen. Met andere woorden, de filosoof als feitelijkheid, ingeschreven in de geschiedenis, is onverenigbaar met het wezen van de filosofie zelf. Het project van de filosofie, zoals dat door de Griekse denkers is opgezet, streeft immers naar een weten van de totaliteit, een weten dat in volledige transparantie het zijn zelf weerspiegelt, dat wil zeggen, waarbij het zijn als *andere* volledig opgelost wordt in het *zelf* van de waarheid. Het gaat de filosofie om een weten dat universeel en dus verheven is boven de particulariteit van de geschiedenis. Er is dus een tegenspraak tussen de particulariteit van het perspectief van waaruit het filosofisch weten kan ontwikkeld worden en het ideaal van universaliteit waaraan dat weten moet beantwoorden. Als de psychoanalyse zich soms presenteert als een wetenschap van het particuliere, is dat een expliciete positiebepaling tegenover dit kennisideaal. Volgens Nietzsche is het allemaal de schuld van Plato, omdat hij het perspectivische verloochend

¹ Tekst uitgesproken te Gent op 28/01/2015 tijdens een studiedag van Idesça in samenwerking met het GPP (Lacans discourstheorie: actuele en klinische perspectieven).

heeft.² En het perspectivische is voor Nietzsche juist de grondvoorwaarde voor het leven. Filosofie is bijgevolg essentieel een verloochening van het leven. In een ander boek verwoordt Nietzsche het wat specifiek, en stelt hij dat de filosofie de mens altijd verfoeid heeft voor zover het gaat over een mens die een verlangen heeft.³ En dat de filosoof al helemaal niet in het reine is met de eigen positie van waaruit hij verlangt te weten.

Tussen haakjes. Ik vind dat Nietzsche Plato nogal onheus behandelt op dat punt. Lees een willekeurige dialoog van Plato, en de kans is groot dat de eerste helft van de tekst gebruikt wordt om de posities tussen de deelnemers aan de dialoog uit te tekenen: waar ze vandaan komen en waar ze naartoe gaan, wat hun filosofische referentiekaders zijn, wat ze gegeten of gedronken hebben, en niet onbelangrijk: hun verlangen, voor zover dat hun verhouding bepaalt. Dus het perspectivische zit wel degelijk in Plato, maar het zit in de vorm, in de dialoog. De transcendentale Platoonse ideeënwereld, als inhoud, is niet zomaar los van de dialoogvorm te begrijpen. Maar de filosofische traditie heeft dat natuurlijk wel gedaan, en wellicht spreekt Nietzsche hier eerder tegen de filosofische traditie dan tegen Plato, ‘de schoonste spruit van de oudheid.’⁴

Hoe het ook zij, de filosofie, als symptoom laat ons zeggen, legt bijna al de elementen op tafel waarrond Lacan zijn discoursstheorie opbouwt: het weten, de waarheid, de verhoudingen ten opzichte van het weten en de waarheid, ten opzichte van de ander ook, het perspectivische, een gesitueerd subject gedefinieerd door een verlangen,... het enige wat eigenlijk ontbreekt is het onbewuste – vandaar dat ik de filosofie ook symptoom genoemd heb. Enkel door de aanname van het onbewuste kan er structuur gegeven worden aan de verschillende discours. Neem het onbewuste weg uit een van de Lacaniaanse discours, en de structuur verschrompelt tot één contradictorisch punt waarin zijn, denken en waarheid samenvallen: de filosofie als symptoom.

Laten we eens kijken. De wereld van de discoursstheorie bestaat uit vier structurele plaatsen en vier elementen die die plaatsen in kunnen vullen. Daarbij wordt er nog één bijkomende beperking opgelegd, namelijk dat die vier elementen alleen in één welbepaalde volgorde mogen voorkomen. Dan blijven er welgeteld vier mogelijkheden over om die elementen te verdelen over de vier plaatsen. Die vier mogelijkheden vormen de vier verschillende discours: het

2 “Het was weliswaar de waarheid op haar kop gezet en een verloochening van het *perspectivische*, de grondvoorwaarde voor al het leven, om zo over de geest en het goede te praten als Plato deed.” Friedrich Nietzsche, Voorbij goed en kwaad, p. 8.

3 “Niets druist zozeer in tegen de smaak van de filosoof als de mens *voorzover deze wenst...*”, Friedrich Nietzsche, Afgodenschemering, § 32.

4 Friedrich Nietzsche, Voorbij goed en kwaad, p.8.

meesterdiscours, het hysterisch discours, het universitair discours en het analytisch discours.

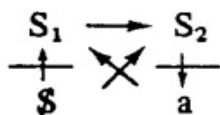
Nu wordt de theorie meestal uitgelegd door de te beginnen met de verhoudingen tussen de vier – lege – structurele plaatsen uit te tekenen. De bedoeling daarvan is om de structuur in zijn naakte essentie weer te geven – zonder invulling, en zonder imaginaire connotaties. Maar ten eerste is dat ondoelmatig. Die structuur spreekt immers niet vanzelf, daarvoor is hij niet wiskundig precies genoeg. Om hem uit te kunnen leggen, is men dus verplicht om hem imaginair te concretiseren, en men beschrijft hem dan als ging het om een – weliswaar mislukte – communicatie tussen twee subjecten. Dat is volgens mij naast de kwestie. Ten tweede, en misschien belangrijker, worden de vier manieren om de structuur in te vullen daardoor vier gelijkwaardige, nevenschikte alternatieven. En dat zijn ze niet. Lacan vertrekt van het meesterdiscours en dat meesterdiscours *ontleent* zijn identiteit niet alleen aan de plaatsing van de vier elementen, maar het *verleent* ook identiteit aan de vier plaatsen zelf. Het meesterdiscours is het meest fundamentele, de andere zijn er slechts afgeleiden, verbasteringen, letterlijk verdraaiingen, van. Dus laten we beginnen met het meesterdiscours.

Het is misschien niet slecht om in gedachten te houden dat Lacan zich op dit punt sterk laat inspireren door Hegel, of minstens door wat Kojève van Hegel gemaakt heeft. We mogen ons dus verwachten aan een dialectische redenering. En in een dialectische redenering willen de dingen zich wel eens anders voordoen dan ze even later blijken te zijn. Bijvoorbeeld, wat de meester/slaaf dialectiek betreft, gaat het bij Hegel⁵ als volgt. Bij Hegel heet het dan weliswaar de dialectiek van heer en knecht. De heer geeft gestalte aan het zelfstandige bewustzijn. Ik ga de term bewustzijn laten vallen omdat dat Hegeliaanse terminologie is die verwarrend is in een psychoanalytische context. De heer is zelfstandig, dat wil zeggen dat hij is voor zichzelf. Terwijl de knecht onzelfstandig is, dat wil zeggen: hij is niet voor zichzelf, hij is voor iets anders. Maar het vermogen tot zelfstandigheid van de heer is maar een lege doos wanneer ze niet gerealiseerd is. Dus, om werkelijk zelfstandig te zijn, moet hij zichzelf zelfstandig tonen door de knecht aan het werk te zetten. Maar daarin is hij natuurlijk afhankelijk van de knecht. En die afhankelijkheid is volgens Hegel precies de waarheid achter de zelfstandigheid van de heer. De heer is tegelijk zelfstandig en onzelfstandig, hij is als subject gedeeld. En omgekeerd, omdat de heer de knecht nodig heeft, vindt de knecht in de zelfstandigheid van de heer zijn waarheid. In het zijn voor iemand anders (zijn onzelfstandigheid), IS de knecht zichzelf (zijn zelfstandigheid). De knecht is als subject dus evengoed

5 Georg Wilhelm Friedrich Hegel, Fenomenologie van de geest, p.126 e.v.

gedeeld. De verhoudingen keren voortdurend om eens de dialectiek aan het rollen is, maar geen van beide posities is in staat de ander volledig in zich op te nemen.

Discours du Maître

Dan nu naar het meesterdiscours van Lacan. Wat gebeurt er? De meester spreekt. Schijnbaar vanzelf, schijnbaar autarkisch, uit het niets. Omdat dit spreken de dialectiek initialiseert, noemen we de positie van waaruit hij spreekt de plaats van de *agens* (linksboven in het schema). Lacan spreekt soms ook van de dominante positie. Het is de meest actieve positie in het schema. De meester spreekt. Wat spreekt hij? Hij spreekt zichzelf. Vandaar dat de positie van de agens ingevuld is door de meesterbetekenaar. De meesterbetekenaar, S1, vertegenwoordigt de essentie van de meester in kwestie. Of juist, zoals Lacan het zegt: “S1, c’est, (...) le signifiant, la fonction de signifiant sur quoi s’appuie l’essence du maître.”⁶ Let wel – en dat is misschien een existentialistische invloed op Lacan – een subject is of heeft geen essentie. Voor zover er een essentie aan iemand toegeschreven wordt, is dat imaginaire opsmuk. De meester spreekt wel vanuit die essentie, vanuit zijn wezen, vanuit wat hem het meest eigen is. En het probleem is niet dat hij zich van essentie vergist, maar dat hij aanneemt dat hij zijn essentie is. Een mens is niet slechts wat hem eigen is, maar vooral ook wat hem niet-eigen is. Ik sprak van imaginaire opsmuk. Dat suggereert misschien iets te veel dat het een willekeurig kleed betreft waarin dat waarom het gaat verpakt wordt. Dat is niet het geval. Vanwaar komt die S1? S1 is op zich een betekenaar zoals alle andere, en alle betekenaars zijn gelijkwaardig. Dat hij tot meesterbetekenaar is uitverkoren heeft te maken met de geschiedenis van de persoon in kwestie. De S1 is een overblijfsel en getuige van de inschrijving van die persoon in de taal. Het is met andere woorden een rechtstreekse afstammeling van de *trait unaire*, de *einzigere Zug*. Vanuit een extern gezichtspunt is die inscriptie arbitrair en contingent, maar voor de persoon zelf gaat het om een noodzakelijk evenement dat hem maakt tot wat hij is. De meester spreekt dus. Hij spreekt zichzelf, vanuit zijn essentie, als man uit één stuk. En dat is misschien wel het belangrijkste. De meesterbetekenaar kan om het even welke betekenaar zijn, maar hij moet één zijn. De meester is uit één stuk. De meesterbetekenaar is zichzelf gelijk. Of beter, want het gaat niet om een ontologische vaststelling of zo, het gaat eerder om een project: de meester *moet*

6 Jacques Lacan, Le Séminaire XVII, L’envers de la psychanalyse, p. 20.

uit een stuk zijn, de meesterbetekenaar *moet* zichzelf gelijk zijn, dikwijls tegen beter weten in. $S1=S1$. Dat is een tautologie en volgens de klassieke logica zegt een tautologie helemaal niks. Wittgenstein situeert de tautologieën op de rand tussen de verzameling van de zinvolle uitspraken en de onzin. Een tautologie zit tussen de zin en de onzin, ze is zin-loos. Maar de tautologieën tekenen wel de mogelijkhedenruimte uit van de zin-volle uitspraken. De meesterbetekenaar is dus het equivalent van wat men in de filosofie het transcendentale noemt. Het is letterlijk het noodzakelijk perspectief dat aan de wereld opgedrongen wordt opdat er van iets als gestructureerde kennis sprake zou kunnen zijn. Maar dan zijn we aangekomen bij de tweede plaats in het schema van Lacan. Want, net zoals de zelfstandigheid van de heer afhankelijk was van de knecht, zo is de éénheid van de meesterbetekenaar afhankelijk van de andersheid van de andere betekenaars. De meester spreekt, hij wil zijn eenheid uitspreken, maar juist daardoor legt hij zich verloren in het andere. Van het ene woord komt het andere, zegt men. De plaats rechts boven in het schema van de discours is de plaats van de ander. En in het meesterdiscours wordt die plaats ingevuld door S2. Die S2 staat, zoals je weet, voor van alles, maar vooral voor de ‘andere betekenaars’, in hun synchronische systematiek. Het is het betekenaarsapparaat als dusdanig, de *batterie de signifiants*. De S1 richt zich tot de S2 met de bedoeling zijn éénheid, zijn identiteit te realiseren. Als betekenaar bestaat zijn identiteit immers slechts als verschil met de andere betekenaars. De meesterbetekenaar moet van zichzelf vervreemden om tot zichzelf te kunnen komen, maar dit kan nooit lukken. De S2 is oneindig, en de meester heeft niet de eeuwigheid.⁷ Echter, juist door deze beperking is de meester in staat om op een andere manier te bestaan dan als loutere essentie. In de beperking toont zich de meester als gedeeld subject. De waarheid van de meester is dat hij als subject gedeeld is tussen de betekenaars. Maar het is een verborgen waarheid, want de meester houdt vol dat hij één en ongedeeld is. De plaats onder de linkse breukstreep noemt Lacan de plaats van de waarheid. In het meesterdiscours wordt die plaats dus ingenomen door het gedeeld subject. De onbewuste waarheid is wat de meester doet spreken, in een poging zich volledig uit te spreken en daardoor samen te vallen met zichzelf, en zijn verlangen op te heffen. Die poging mislukt vermits er geen einde komt aan de reeks betekenaars en iedere nieuwe betekenaar het subject representeert voor elke volgende betekenaar. Daardoor is elk spreken telkens een herbevestiging van het verdrongen verlangen. De meester kan dus niet met zichzelf samen vallen, en daarom noemt Lacan de plaats van de agens soms ook wel *semblant*. De meesterbetekenaar moet doorgaan voor de meester, maar dat is maar schijn, zijn waarheid is dat hij

⁷ Wat moeten we denken van de wiskunde die over een concept beschikt voor de oneindigheid? Slaagt zij er daardoor wel in de betekenaarsketting rond te maken? En zo ja: ten koste van wat?

gedreven wordt door een verlangen dat hem voortdurend verdeelt en waarvan hij niets wil weten. Van de oorspronkelijke autarkie waarmee de meester het toneel betrad, schiet ondertussen niet veel meer over: de meesterbetekenaar legt zichzelf verloren in het netwerk van de andere betekenaars, en zelfs deze beweging van vervreemding gaat niet uit van de meesterbetekenaar zelf, maar van zijn onbewuste waarheid, het gedeeld subject. Nochtans heeft de meesterbetekenaar een belangrijke functie. De S1 bepaalt immers de toegang tot het netwerk van de S2, en zorgt ervoor dat S2 ergens over gaat. De meesterbetekenaar stemt de andere betekenaars. De meesterbetekenaar heeft een organiserende functie: net zoals de knecht door de heer aan het werk gezet, worden de betekenaars S2 door de interventie van de S1 aan het werk gezet en getransformeerd tot kennis. Dat is waarom S2 door Lacan vaak gewoon kennis⁸ genoemd wordt.

Laten we het nu hebben over de laatste plaats, rechtsonder, van het schema van het meesterdiscours. Het is de plaats van het product, of van de rest, en Lacan vult deze plaats in met het *objet petit a*. Hij legt de functie ervan uit door onder andere te verwijzen naar de thermodynamica, en meer bepaald naar het begrip entropie. Entropie is een merkwaardig concept. Met entropie kan je niks aanvangen, maar het is wellicht het enige concept in de fysica dat een richting geeft aan de tijd. In de wetten van de mechanica of van het elektromagnetisme fungeert de tijd als een simpele variabele die men naar hartelust kan manipuleren. Er is dus geen echte tijd in de meeste wetten van de fysica. Het is pas met de introductie van de entropie dat een systeem een geschiedenis kan krijgen. Entropie is formeel een maat voor de wanorde van een systeem, en de *Tweede Wet* van de thermodynamica zegt dat een gesloten systeem evolueert naar een toestand met steeds grotere entropie. Entropie is dus een maat voor verval, en de *Tweede Wet* zegt dat het verval toeneemt en dat dat een irreversibel proces is. Entropie heeft iets te maken met energie. Er wordt soms gezegd dat de wereld kampt met een energieprobleem. Je moet dat niet geloven. Immers, volgens de wet van behoud van energie, de meest fundamentele wet van de fysica, gaat energie nooit verloren. Er kan dus ook geen tekort aan energie zijn. Wat wél het geval is, is dat door de voortdurende toename van entropie niet alle energie beschikbaar blijft om er iets mee te doen. Stel: je beschikt over een energiebron van hoge kwaliteit, bijvoorbeeld een warmtebron op hoge temperatuur. Je kan daar dan energie aan onttrekken om bijvoorbeeld arbeid mee te leveren en een stukje natuur te herscheppen tot – zeg – een stukje cultuur. Dat is een lokale vermindering van de entropie omdat je orde schept, en dus het verval tegen gaat. Maar energetisch kan je dat maar doen als je

⁸ eigenlijk: 'weten'. Maar om het niet ingewikkelder te maken dan nodig ga ik hier het onderscheid tussen *connaissance* en *savoir* niet uittekenen

daarnaast entropie produceert zodat de globale entropie van het proces stijgt (*Tweede Wet*). Je moet dus ergens energie aan lage kwaliteit lozen om het proces mogelijk te maken, een auto werkt niet zonder uitlaat. Elke poging om orde te scheppen realiseert zo het tegendeel, namelijk de productie van entropie, de productie van een verlies. Een verlies, omdat de energie niet meer in het systeem te brengen is. En wat het zo aantrekkelijk maakt in de context van de theorie van de psychoanalyse is dat het niet gaat om een simpele rest, iets wat overblijft nadat men alle nuttige dingen eruit gehaald heeft, nee, het gaat werkelijk over een noodzakelijke productie van het verlies, het doen ontstaan van iets wat verloren is, entropie. De inscriptie van de *trait unaire*, die aanleiding geeft tot een meesterbetekenaar, die op zijn beurt de andere betekenaars aan het werk zet, is voor Lacan zo een poging tot het scheppen van orde, maar dit kan niet anders dan samengaan met de productie van een verlies. Wat er geproduceerd wordt is niets anders dan het verloren object, *objet petit a*. De meester spreekt, en met zijn spreken tracht hij het ruwe zijn, de ruwe energie, symbolisch te bemeesteren, maar tegelijk met de symbolische orde produceert hij een reële rest.

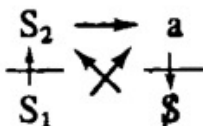
Het schema van het meesterdiscours is nu opgebouwd, ik zou enkel nog wat meer globale kenmerken van het discours willen aanstippen.

Er zijn twee elementen die zich boven de breukstrepen bevinden, en twee elementen onderaan. Bovenaan staan die elementen die manifest, of openlijk, of expliciet en eventueel bewust zijn, en de elementen onderaan zijn impliciet, latent, bedekt, verdrongen of onbewust. Twee dingen vallen dan op in het meesterdiscours. Ten eerste, bovenaan staan enkel betekenaars. Wellicht is daarom het meesterdiscours het primaire discours. Het strookt met wat je het psychoanalytische materialisme van de betekenaar zou kunnen noemen. Wat er gegeven is aan materiaal, zijn betekenaars – punt. Ten tweede. Als je de pijltjesstructuur in het schema bekijkt, dan zie je dat het gedeeld subject niet gerelateerd is met het object kleine a. Zelfs de onmogelijke verhouding van het fantasma wordt de meester dus onthouden, want in het fantasma worden gedeeld subject en a nog ‘gebonden’ door een ruitje, de *poinçon* ($\$ \diamond a$). De meester is dus structureel blind, maar sterker nog, doordat het subject en de a onderaan staan, is de meester noodzakelijk blind voor zijn eigen blindheid, het is te zeggen: hij verdringt zijn blindheid.

Men kan het schema ook anders verdelen. Er zijn twee elementen links, en twee elementen rechts. Al valt het moeilijk te vermijden, ik vind het potentieel misleidend om de elementen links te koppelen aan degene die spreekt, en de elementen rechts aan degene die het gesprokene ontvangt. Dat roept al snel het beeld van communicatie tussen twee subjecten op, en er is in elk schema maar één subject. (Zelfs in Hegels concrete uitwerking van de verhouding tussen knecht en meester, gaat het eigenlijk maar om één subject –

de knecht is geen subject.) Misschien is het beter om aan de linkerkant te spreken van het Ene, het Eigene, en aan de rechterkant van het Andere, het Verschillende. En dan kan de wat naturalistische vraag, van wie dat Andere dan wel is, in het midden gelaten worden. Want de meester zit al lang niet meer comfortabel opgesloten in zijn essentie die de meesterbetekenaar over hem uitspreekt. Hij is ondertussen uitgesmeerd over de vier posities.

Discours de l'Université

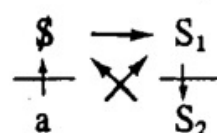

Dan is het nu tijd om over te gaan op het discours van de universiteit. Het betreffende schema vindt je door de plaatsen van het meesterdiscours vast te houden, en de elementen een kwartslag in tegenwijzerzin te roteren. Lacan stelt duidelijk dat het universitair discours geen onafhankelijk of oorspronkelijk discours is. Hij spreekt zelfs van *un discours du maître perversi*.⁹ (Het is wel niet helemaal duidelijk of hij daarmee bedoelt dat het discours dan wel de meester geperverteerd is.) In ieder geval wordt de dominante positie hier niet meer ingenomen door de meesterbetekenaar maar door het systeem van kennis, S2. Proberen we dit te begrijpen vanuit het idee dat het universitair discours een afgeleide is van het meesterdiscours: de meester heeft gesproken, maar dit resulteerde niet in een bevestiging van de meesterbetekenaar, integendeel, de meesterbetekenaar is uitgehold, verdeeld en opgelost in de zich alsmaar uitbreidende betekenaarsketen. De kennis is zijn perspectief kwijtgeraakt. Wel, het zit onder de breukstreep. Het is verdrongen. Het perspectief is de verdrongen waarheid van de kennis die zich voortaan profileert als zichzelf genoeg. Als neutrale kennis, dit wil zeggen: als kennis die geen perspectief of visie nodig heeft, als kennis die *a priori* gerechtvaardigd is. Als er vandaag gepleit wordt voor meer subjectieve betrokkenheid bij die o zo kille objectiviteit van de kennis, dan vraagt men niet naar meer subject, maar naar een meesterbetekenaar die de kennis kan gronden. Maar hoe meer het meesterdiscours doorprikt geraakt, hoe meer het universitair discours zich zal manifesteren, en hoe sterker de S2 zich ongebreideld zal uitbreiden. Want ook in het universitair discours eindigt de betekenaarsketting nooit, echter niet meer omdat men onmogelijk de sluiting kan bereiken, maar omdat simpelweg elk idee van sluiting ontbreekt. De S2 is van god los, zoals men zegt. De S2 blijkt bovendien

⁹ "... c'est-à-dire de maintenir de toutes vos forces un discours du maître perversi - c'est le discours universitaire.", Jacques Lacan, *Le Séminaire XVII, L'envers de la psychanalyse*, p. 212.

evengoed een *semblant* te zijn als de S1 in het meesterdiscours. Zijn waarheid is de meesterbetekenaar die wel verdrongen is, maar die desalniettemin werkzaam blijft. Maar ook die meesterbetekenaar heeft een transformatie ondergaan. Terwijl de meesterbetekenaar in het meesterdiscours nog de weliswaar arbitraire maar richtinggevende transcendentale erfgename was van de *Einziger Zug*, is de meesterbetekenaar in het universitaire discours nog slechts het lege transcendentale ego dat enkel insisteert op meer kennis: “*Continue. Marche. Continue à toujours plus savoir.*”¹⁰ Dat voor wat de linkerkant van het schema betreft. Nu de rechterkant nog. Wat blijft er voor de kennis nog aan ‘zijn’ te symboliseren wanneer de enige betekenaar die gefundeerd is in het zijn zich in een verdrongen positie bevindt? De kennis kan zich nergens anders nog naar richten dan naar haar eigen afvalproduct, naar het manco in de symbolische orde zelf. Inderdaad, de ander waarop de kennis zich richt is het object kleine a. Maar uiteraard is het object a niet bereikbaar voor de kennis, het is immers precies gedefinieerd als datgene wat ontsnapt aan de symbolische orde. De ultieme poging van het universitair discours om het *objet a* door middel van betekenaars te bemeesteren moet noodzakelijk mislukken. Het resultaat is dat er een subject geproduceerd wordt dat steeds meer verdeeld geraakt tussen de betekenaars. En is het ook niet dat waarover het gaat wanneer Lacan in *La science et la vérité* stelt dat het subject van de psychoanalyse niets anders is dan het subject van de wetenschappen? Het weten van het universitair discours produceert een subject dat voor het eerst door Descartes tot filosofisch concept gesmeed is, en dat in de psychoanalyse centraal komt te staan.

Discours de l'Hystérique

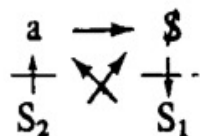

In het hysterisch discours krijgt dit verdeelde subject de dominante plaats, de plaats van de agens. De discours die we reeds besproken hebben, vertrokken van een vast punt, de identificatie met de meesterbetekenaar of met het weten zelf. Van daaruit kwam er een gerichtheid, een verlangen, tot stand wat uiteindelijk leidde tot verdeeldheid, ofwel in de positie van de waarheid ofwel als product. Het hysterisch discours vertrekt van het verlangen en de verdeeldheid zelf. Of anders gezegd: van het symptoom. Het is bijgevolg op het hysterisch discours dat een analyse werkzaam kan zijn. Lacan zegt: “Ce que l’analyste institue comme expérience analytique peut se dire simplement – c’est l’hystérisation du discours. Autrement dit, c’est l’introduction structurelle (...) du

¹⁰ Ibidem, p. 120.

discours de l'hystérique.”¹¹ Vanuit de verdeeldheid gaat het subject op zoek naar iets wat het richting kan geven. Het hysterisch subject is op zoek naar een meester die vertelt wat het subject is en wat het verlangt. Maar geen enkele meesterbetekenaar kan een afdoend antwoord bieden op deze vraag, want het antwoord ligt voorbij de macht van de betekenaar. Inderdaad, de waarheid van het verdeelde subject is het object kleine a. Het verlangen van het subject wordt gedreven door het oorspronkelijk verlies waarvoor de a staat. Maar omdat het subject vraagt, spreekt de meester, en omdat wat hij zegt toch niet dat is wat het subject wil, blijft hij spreken. En zo produceert hij een kennis die misschien wel wat houvast of stabiliteit te bieden heeft, maar die het subject verloren legt in een weten waar het niks mee te maken heeft. In geen enkel ander discours staat het weten zo ver, of beter: zo geïsoleerd van de waarheid als in het hysterisch discours. En hoewel het hysterisch subject het weten dat erover wordt uitgesproken weigert, blijft het toch solidair met de meester – toch voor een tijdje. Het resultaat is aliënering. Ook dit discours mislukt dus. Het mislukken van het meesterdiscours en het mislukken van het hysterisch discours gaan hand in hand: het hysterisch subject is gealiënerd, en de meester blijkt dan toch niet zo meesterlijk; ook hij blijkt getekend door een tekort en een verlangen. Eventueel gaat het subject dan op zoek naar een nieuwe meester, maar ook dit verhaal moet mislukken, want de mislukking zit ingebakken in de structuur.

Discours de l'Analyste

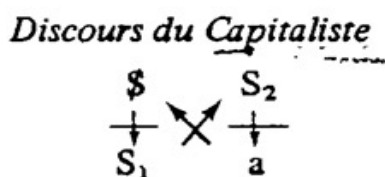
Omdat de vraag van het hysterisch subject zo buitenmaats is, kan er enkel adequaat geantwoord worden met een buitenmaats antwoord, het is te zeggen met een antwoord dat er geen is omdat het buiten de maat van elke betekenaar valt, met het object kleine a dus. Zo'n antwoord geeft gestalte aan het analytisch discours. Het object kleine a staat dus hier in de agens positie, en is gericht op de ander in de gedaante van gedeeld subject. De analytische positie laat dus ruimte aan de ander om de hysterische positie in te nemen, om zichzelf te presenteren als gedeeld, als klacht, als symptoom. Maar nu krijgt het subject geen kans om zich te vervreemden in een meesterbetekenaar, want de analyticus stelt zich op als *semblant* van het object kleine a. De analyticus stelt zich op een plaats buiten de betekenaars, om aan de tirannie van de betekenaars te ontsnappen. Hij kan dat maar doen als hij beschikt over kennis, maar hij kan

¹¹ Ibidem, p. 35.

die kennis niet in het spel brengen zonder zijn positie te verliezen. De S2 verdwijnt dus onder de breukstreep. Dat is misschien wat er bedoeld wordt wanneer men zegt dat de analyticus werkt met het onbewuste. De kennis S2 is dus de waarheid van het object kleine a. (Dat illustreert ook de idee dat het object kleine a niet een object is waarover men ooit kon beschikken, maar dat men onderweg kwijt is geraakt door de intrede in de taal. Het verloren object kan niet los van de taal gedacht worden. De betekenaarsketen is weliswaar de oorzaak van het verlies, maar het is maar in het verliezen zelf dat het verloren object gecreëerd wordt. Het verloren object bestaat slechts als gat in de betekenaarsketen.) Maar goed, ondertussen is het verlangend subject nog altijd op zoek naar een meester. En omdat er geen antwoord komt op zijn vraag, het is te zeggen de analyticus geeft hem geen meesterbetekenaar, is hij verplicht zelf meesterbetekenaars te construeren. Maar, wat is de winst, als het subject zich opnieuw laat leiden door een meesterbetekenaar? De winst is dat het tenminste *zijn* betekenaars zijn. Ik moest weer denken aan Nietzsche. De filosoof met de hamer, die de meesterbetekenaars zonder onderscheid stukslaat. Waarom, omdat degene die we hebben niet de goeie zijn? Nee, gewoon omdat meesterbetekenaars dienen om stuk geslagen te worden. Waarom, omdat Nietzsche tegen meesterbetekenaars is? Nee, zoveel slavenressentiment moet je van Nietzsche niet verwachten, gewoon: de oude betekenaars moeten weg om nieuwe te kunnen scheppen. Maar natuurlijk zullen de eigen, versgebakken betekenaars ook niet voldoen. Het tekort van de betekenaarsketen is structureel. Maar er gebeurt nog iets anders in het analytisch discours. Laten we daartoe het analytisch discours vergelijken met dat van de meester. Merk op dat de elementen bovenaan in het meesterdiscours, onderaan staan in het analytisch discours - en omgekeerd uiteraard. Wat betekent dit, ten eerste, voor de relatie tussen het subject en het object a? In het meesterdiscours waren deze elementen latent en geïsoleerd van elkaar, waardoor er geen plaats was voor het fantasma. In het analytisch discours zijn ze manifest en wel gerelateerd – zij het in een onmogelijke verhouding. Onmogelijk, maar omdat ze zich boven de breukstreep bevinden, kunnen ze bewerkt worden. Wat betekent dit, ten tweede, voor de relatie tussen de S1 en de S2? In het meesterdiscours heeft de meesterbetekenaar toegang tot de andere betekenaars - maar niet tot het netwerk in zijn totaliteit. Dat gaf aanleiding tot een oneindige proces van deling, en uiteindelijk tot de mislukking van de meester. In het discours van de analyticus daarentegen is het onvermogen van de meester expliciet (hoewel ook latent onder de breukstreep): de S1 en S2 zijn van elkaar geïsoleerd. Daardoor staat de ambitie van een eventuele meester van begin af buitenspel. De meester hoeft niet meer effectief te falen opdat zijn feilbaarheid duidelijk zou worden. De

onmogelijkheid van de meester is *a priori*, het tekort is universeel, en we moeten het stellen met de betekenaars die we naar best vermogen kunnen boetseren.

Zo, dat is mijn korte presentatie van de discours. Het zijn er vier. En als men zich houdt aan de regel dat de verschillende elementen maar in één welbepaalde volgorde mogen voorkomen, dan zijn de mogelijkheden daarmee uitgeput. Maar twee jaar nadat hij de theorie van de vier discours ontwikkelde, zondigt Lacan zelf tegen die regel, en stelt een vijfde discours voor, het *discours du capitaliste*. Hij introduceert deze mogelijkheid maar werkt ze niet uit. Hij tekende het schema wel op een bord in Milaan en het ziet er als volgt uit:

Ik ga er heel kort nog iets over zeggen. Het discours van de kapitalist kan net als het universitair discours als een pervertering van het meesterdiscours beschouwd worden, maar deze keer niet door een rotatie van de elementen, maar door de verwisseling van twee elementen. Het consumerend subject komt in de agens positie te staan, en de meesterbetekenaar (in dit geval de Markt) komt op de plaats van de waarheid. Volgens Lacan is een dergelijk discours onhoudbaar. Niet omdat het niet zou werken – eigenlijk is het het enige discours dat wél werkt – maar het werkt te snel. Door de verwisseling van de elementen is immers ook de pijl omgekeerd. Daardoor ontstaat er een nooit eindigende kringloop in de vorm van een liggende acht. De essentie van deze situatie is dat er geen sprake meer is van een onmogelijk buiten, of een onmogelijke ander. Alles wordt opgenomen in de de zich steeds herhalende beweging. Waar er door de inherente externaliteit in de vier andere discours een bescherming ingebouwd was tegen het genot, is dat hier niet meer het geval. Het genot wordt thuis bezorgd bij het subject. Het subject is niet langer gedeeld, maar men kan zich afvragen in hoeverre we dan nog kunnen spreken van een subject. En een discours zonder subject, is dat nog een discours?

Dat voor wat betreft het vijfde discours. Nu zijn er op basis van dit discours, door simpele rotatie van de elementen, nog drie andere logische mogelijkheden te bekomen. Dan hebben we al twee families van vier discours. En als we nog andere volgordes tussen de elementen toelaten, vinden we nog vier families. Wat de logische mogelijkheden betreft, zijn er dus 6×4 verschillende schema's te vinden, dat wil zeggen 24 potentiële discours...

Maar ik ga het hierbij laten teneinde de entropie niet uit zijn voegen te laten barsten. Bedankt.

Bibliografie

- Mark Bracher (ed.), *Lacanian Theory of Discourse: Subject, Structure and Society*, New York University Press, 1994.
- Justin Clemens and Russell Grigg (ed.), *Jacques Lacan and the Other Side of Psychoanalysis*, London: Duke University Press, 2006.
- Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Fenomenologie van de geest*, Amsterdam: Boom, 2013.
- Jacques Lacan, *Le séminaire livre XVII: L'envers de la psychanalyse*, Parijs: Editions du Seuil, 1991.
- Friedrich Nietzsche, *Vorbij goed en kwaad*, Amsterdam: Arbeiderspers, 1999.
- Friedrich Nietzsche, *Afgodenschemering*, Amsterdam: Arbeiderspers, 1997.

Droom

Vader, ziet ge dan niet dat ik verbrand?

Dries Roelandts

Een gestorven kind staat naast het bed van zijn vader, trekt aan diens mouw en zegt op verwijtende toon: “Vader, ziet ge dan niet dat ik verbrand?” Met deze droom laat Freud het zevende en laatste hoofdstuk (over de psychologie van de droomprocessen) van *Die Traumdeutung* aanvangen. Het is een droom die een niet nader omschreven patiënte aan Freud vertelt. Zij *herdroomde* zelf een stuk van de droom nadat ze er iemand had horen over spreken in een lezing.

In tegenstelling tot vele andere dromen in Freuds monumentale boek, geeft hij bij deze droom geen verdere contextuele gegevens. Sommige auteurs voelen zich daardoor geïnspireerd te speculeren: de ene meent dat het een droom van Freud zelf zou zijn (Cacciali, 2014), de ander vraagt zich af Dora hem misschien gedroomd zou hebben (Mancini, 1999: 1700).

Behalve speculaties is de droom, ondanks de beperkte context, veel becommentarieerd door verschillende auteurs. Lacan heeft het er verschillende keren over in het elfde en zestiende seminarie. Wat is het belang van deze droom? Het is geen toeval dat Freud net deze droom, die “thans zeer in het bijzonder onze belangstelling verdient” (Freud, 2005 [1900a]: 483) en door hem paradigmatisch genoemd wordt, gebruikt om de psychologie van de droomprocessen in te leiden. De droom is ontroerend, schrijft Freud (Ibid.), maar dat is uiteraard niet de reden waarom hij in *Die Traumdeutung* is opgenomen en wel specifiek op die plaats. Het gaat ook niet om een moeilijk te verklaren droom; hij is integendeel “tamelijk eenvoudig” te duiden. De droom is “correct” verklaard door de onbekende persoon die de lezing gaf over de droom (Ibid.).

Wel opvallend, zelfs wat *Unheimlich*, zijn de omstandigheden voor en na de droom – en deze vormen een eerste indicatie van het belang ervan. De dromer is de vader van het kind in de droom en hij heeft dagen- en nachtenlang gewaakt bij zijn doodzieke zoon. Na het overlijden van het kind gaat de vader uitgeput slapen in de kamer naast degene waar zijn zoontje ligt opgebaard, op een laken en omgeven door kaarsen. Hij vraagt een oude man de wake te houden bij zijn zoontje en laat de deur tussen de twee kamers open. Tijdens de enkele uren slaap heeft de vader de korte droom, waarna iets hem uit zijn slaap rukt. In de kamer naast hem merkt hij wat hem waarschijnlijk gewekt heeft: de oude man is in slaap gevallen en het laken en de arm van zijn zoontje hebben vuur gevat doordat een van de kaarsen is omgevallen (Ibid.).

Vader, ziet ge dan niet dat ik verbrand?

De eenvoudige verklaring (van de onbekende die de lezing gaf) is dat de vader het felle lichtschijnsel al slapend gewaar wordt en in zijn droom tot de conclusie komt dat er brand is – net zoals hij dat ook in wakkere toestand zou doen bij het zien van zo'n lichtschijnsel. Misschien dat ook de bezorgdheid dat de oude man niet tegen zijn taak opgewassen is, in de droom is geslopen, voegt Freud er nog aan toe (Ibid.). En dat blijkt inderdaad geen onterechte bekommernis.

Verdere verklaring is er niet, aldus Freud, tenzij “de inhoud van de droom overgedetermineerd moet zijn”, en het zinnetje ‘vader, ziet ge dan niet dat ik verbrand’ gebaseerd zou zijn op dingen die het kind echt gezegd heeft (Ibid.: 484). In dat geval kan men bijvoorbeeld aannemen dat het jongetje de woorden ‘ik verbrand’ uitsprak tijdens de hoge koorts van zijn ziekte. Ook de zinssnede ‘vader, ziet ge dan niet ...’ kan uit een andere, affectbeladensituatie voortgekomen zijn.

Dan rest er nog één belangrijke vraag voor Freud: waarom wordt de vader eigenlijk niet wakker als hij merkt dat er brand is? Het antwoord daarop bevestigt Freuds centrale stelling van *Die Traumdeutung*; ook deze droom is een wensvervulling. De vader heeft in de droom terug contact met zijn kind en zolang hij droomt, verlengt hij als het ware het leven van zijn zontje. Bovendien treft Freud hiermee voorbereidingen om een andere these in verband met de psychologie van droomprocessen te poneren; dat de functie van de droom is om ons te laten verder slapen. Prikkel van binnen of buiten worden in een droom verwerkt, zodat de slaap ongestoord verder gaat. Als je dorst hebt kan je bijvoorbeeld dromen dat je grote hoeveelheden heerlijk frisse drank drinkt.

Het is opmerkelijk dat Freud daarop de nadruk legt en geen acht lijkt te slaan op de opvallende gelijkenis tussen de droombeelden en wat er ondertussen in de kamer naast de slaper aan de hand is. Nochtans stuit Freud elders wel op de ambiguïteit van de kwestie van de realiteit, bijvoorbeeld waar hij het heeft over een droom in een droom (Grignon, 2007: 120).

Bij dat vraagstuk knoopt Lacan aan met zijn bespreking van deze droom. Het meest uitgebreid gaat hij er op in in het elfde seminarie over de vier fundamentele concepten van de psychoanalyse. Bij het begin van dit seminarie situeert Lacan het onbewuste in een kloof tussen waarneming en bewustzijn. Waarneming en bewustzijn sluiten elkaar uit; ofwel neem je iets waar zonder een echt bewustzijn, ofwel passeert het naar het bewustzijn, maar dan wordt het uit de waarneming weggeveegd (Lacan, 1973 [1964]: 46). Maar hoe vatten we het onbewuste (of het primair proces) dat zich daartussen bevindt? Lacan illustreert met een uit het dagelijks leven gegrepen situatie. Hij wordt wakker nadat er op de deur geklopt wordt, maar niet voordat hij met het geluid een

droom gevormd heeft (Ibid.: 56). Het kloppen op de deur is slechts schijnbaar datgene dat Lacan wakker maakt. Wordt het echt gehoord of waargenomen? Volgens Lacan dringt het door tot het bewustzijn – en niet tot de perceptie. Maar wat voor ‘bewustzijn’ is datgene dat een droom vormt rond het geluid van het kloppen? Of met andere woorden wie is eigenlijk de dromer? Het moet iets zijn tussen perceptie en bewustzijn. De Franse taal heeft daarvoor het *ne explétif* om aan te duiden dat er een verschil is tussen een ik (*je*) dat droomt en één dat terug wakker is, terug zichzelf, en weet wanneer het ingeslapen was en waar het is. “Je suis, que je sache, *avant que je ne me réveille.*” (Ibid.)

Het gaat dus over het terugkeren vanuit de droom naar de werkelijkheid – een realiteit die Lacan belangwekkend de gerepresenteerde werkelijkheid noemt. De droom van de vader die wakker wordt in een realiteit die heel sterk lijkt op wat hij gedroomd heeft, stelt hier de vraag naar het statuut van de werkelijkheid. Dat is waarom Lacan de droom bespreekt en tegelijk Freuds keuze bevraagt: “Voilà quelque chose qui semble peu désigné pour confirmer ce qui est la thèse de Freud dans la *Traumdeutung* – que le rêve est la réalisation d’un désir.” (Ibid.). Waarom benadrukt Freud zo dat deze droom zijn stelling bevestigt? Als de functie van de droom is om de slaap te verlengen, en als deze droom zo dicht aanleunt bij de realiteit die de droom deed ontstaan, dan zou de man toch beter kunnen blijven slapen dan wakker te worden, argumenteert Lacan. (Ibid.: 57).

Dus waar Freuds vraag is waarom de vader niet wakker wordt, vraagt Lacan zich eerder af waarom hij niet blijft slapen. Wat maakt deze dromer wakker? Net zoals Lacans voorbeeldje is er bij de vader een externe prikkel; Freud wijst op het lichtschijnsel dat de man gewaar wordt. Lacan maakt daar trouwens het geluid van de vallende kaars. Maar dat is niet wat de vader wekt. Hij produceert integendeel een droom, zodat hij kan verder slapen. Dat is Freuds uitleg die echter niet verklaart waarom de man dan wakker wordt. Er bestaan immers ook slaapwandelaars die effectief verder slapen terwijl ze opstaan en de deur openen voor degene die klopte bijvoorbeeld. Het antwoord op de vraag wat wekt, valt niet te zoeken in de realiteit buiten, maar in een andere realiteit *in* de droom. De werkelijkheid in de droom is zelfs meer werkelijk dan de ‘echte’ realiteit. “Il y a plus de réalité, n’est-ce pas, dans ce message, que dans le bruit” (Ibid). De boodschap van het zoontje aan zijn vader – ziet ge dan niet dat ik verbrand – is meer reëel dan de realiteit van de omvallende kaars die zich afspeelt in de aanpalende kamer.

De vader wordt voor Lacan dus als het ware heen en weer geslingerd tussen een externe realiteit waarvan hij liever wil wegdromen enerzijds en een nog meer reële, interne werkelijkheid in de droom waarvan hij ook weg moet en dus wakker wordt. De realiteit van het ontwaken beschermt de vader

Vader, ziet ge dan niet dat ik verbrand?

uiteindelijk tegen de ontmoeting met het reële van de droom (Marblé, 2014: 27). In tegenstelling tot wat de intuïtie misschien influïstert, is de échte realiteit dus niet de situatie van de brand in de aanpalende kamer – neen, dat is de gerepresenteerde realiteit. Het ware reële zit in de woorden van de zoon die eventueel verwijzen naar de koorts die tot zijn dood leidde en mogelijks ook naar de zelfverwijten over het overlijden die de vader zich maakt.

Er wordt dus door Lacan een scheiding gemaakt tussen realiteit en reële. Het eerste is wat wij noodzakelijkerwijze via de taal benaderen, of nog dat maar vorm krijgt door de taal. En het tweede is iets dat daar voorbij ligt en dat dus eigenlijk niet kan gevat worden. Lacan spreekt in deze context over het reële als een altijd gemiste ontmoeting.

De droom van de vader noemt hij een “hommage à la réalité manquée” (Lacan, 1973 [1964]: 58). Maar “tussen droom en ontwaken, tussen degene die nog altijd slaapt (en van wie we de droom niet zouden kennen) en degene die slechts droomde om niet te moeten ontwaken” (Ibid., mijn vertaling), daartussen lijkt er toch ergens een ontmoeting mogelijk te zijn (Marblé, 2014: 26). De vader kan er zijn zoontje dat er niet meer is toch nog ontmoeten. Maar waar Freud het wensvervullende karakter van de droom benadrukt, vindt Lacan dat dit verlangen van de vader zich toch wel in verschrikkelijke beelden uitdrukt: “Le désir s’y présente de la perte imagée au point le plus cruel de l’objet.” (Lacan, 1973 [1964]: 58).

Drukt de droom of het moment tussen droom en ontwaken dan toch iets uit van het reële – dat *in se* niet uit te drukken valt? Lacan lijkt ergens te suggereren van wel, maar benadrukt desalniettemin dat het niet om representatie gaat. Hij noemt de droom zelfs “l’envers de la représentation” en verwijst naar Freud die het begrip *Vorstellungsrepräsentanz* gebruikt. Dit betekent niet de representatie die voorstelt of representeert, maar de plaatsvervanger (*tenant-lieu*) van de representatie (Ibid.). De droom geeft dus iets weer van het onzegbare (wie kan zeggen wat het betekent om een kind te verliezen?), maar niet helemaal. Ten eerste wordt de vader immers wakker en vermijdt hij zo de confrontatie met het reële, en ten tweede gaat het niet echt om het vatten van iets reëls in iets symbolisch. Er komt enkel (eventjes) een plaatsvervanger op de plek van dat onzegbare. Het reële moet gezocht worden aan gene zijde van de droom. De droom heeft het omzwachteld en zo verstopt “derrière le manque de la représentation dont il n’y a là qu’un tenant-lieu.” (Ibid: 59).

We benaderden deze kwestie in de beweging van de gerepresenteerde realiteit (het symbolische) naar een reële; van de wakende wereld richting de kern van de droom waarin het reële dichterbij komt. In de andere richting zouden we als het ware het reële kunnen volgen naar de symbolische realiteit. Lacan zegt dat het reële zich kan bedienen van die realiteit, bijvoorbeeld in de

vorm van het geluid van de vallende kaars (Ibid). We kunnen ons het reële zelfs voorstellen als rondwarend op zoek naar iets in de symbolische werkelijkheid waaraan het zich kan vasthouden, of een realiteitsstoel om op te zitten, waarbij het wel telkens naast de stoel gaat zitten en zo terug op zoek moet naar een nieuwe stoel.¹

Deze opvatting maakt van het reële echter een welomschreven iets, in deze personificatie zelfs een persoon, terwijl het reële net datgene is dat zich buiten elke beschrijving en wetmatigheid houdt.

Het is dan ook niet de mislukte poging van het reële om zich te koppelen aan iets in de realiteit (het geluid van de kaars) dat de arme vader wakker maakt. Wat hem wekt is de andere realiteit die zich verbergt achter het gebrek aan representatie. En het is die laatste gemiste ontmoeting wat deze droom écht paradigmatisch maakt.

Bibliografie

- Cacciali, Jean-Luc (2014). Le rêve: une tentative de résoudre l'impossible. <http://www.ali-rhonealpes.org/archives/clinique-psychanalytique/230-le-reve-une-tentative-de-resoudre-l-impossible-icp-2013-2014-introduction-a-la-psychanalyse>
- Freud, Sigmund (2005 [1900a]). De droomduiding. *Werken*, 2, Boom: Amsterdam.
- Grignon, Olivier (2007). Avec le psychanalyste, l'homme se réveille. *Che vuoi?*, 28, pp. 111-135.
- Lacan, Jacques (1973 [1964]). *Le séminaire, livre XI, Les quatre concepts fondamentaux de la psychanalyse*. Paris: Seuil.
- Mancini, Robert (1999). *Revue française de psychanalyse*, tome LXIII, nr 5, pp. 1699-1701.
- Marblé, Jacques (2014). Ca ne fait pas névrose. *Revue Psychanalyse*, 2, pp 23-30. http://www.revuepsychanalyse-yetu.com/wp-content/uploads/2014/11/ça-ne-fait-pas-névrose.-J.Marblé.théorie-PSY_2.pdf

¹ Met dank aan Filip Kolen voor de personificatie.

Psychoanalyse en literatuur

De vertaler (Hotel Iris – Yoko Agawa)

Bert De Meulder

Ik betaal die vrouwen om aan de angst te ontsnappen
soms word ik verschrikkelijk angstig
als een klus geklaard is
de mail verzonden, de zegel gelikt,
de woorden vertaald, de leugens gestikt.

Wanneer de pixels van de mail
van het scherm verdwijnen
in een zachte flits, zoals een brief
in een bus op een hoop brieven valt.

Verdrijf en val ik er achterna
alsof ik nooit nog sterven zou.

Want sterven is niet erg
alleen het oneindig vallen
en verdwijnen, dat doet mij
naar die vrouwen gaan.

De begeerte van vlees naar vlees
mij daar aan haar vast te binden
bevestigt even mijn bestaan.

Alsof het voorbij is (Sense of an Ending – Julian Barnes)

Bert De Meulder

I.

het eigene moet ons nog meer eigengemaakt worden
dan het vreemde

kom dus maar terug op wie je dacht te zijn
opgeruimd gescheiden, proper gepensioneerd
als een laatste mens content
niet meer in staat je zelf te verachten

ik streef niet naar geluk, ik val over mijn werk
en daarboven is er onrust grote onrust

II.

kom dus maar terug op de dag dat Eros Thanatos kuste
toen je bambiseks bedreef, hoe zij met jouw hand
in haar broekje, op jou reed
toen die *femme fatale* je dumppte
en je beste vriend versleet
die zich in het kielzog van Sisyphus en Zarathoestra

Alsof het voorbij is
te pletter smeed.

oh list van de lust!

en daarboven is er onrust grote onrust

III.

kom dus maar terug op de idee
dat hij naar de idee heeft geleefd
en los dat de ware filosofische zelfmoord
waardige personage
dat aan je kleeft als een vod

en daarboven is er onrust grote onrust

IV.

kom dus maar terug uit de tijd
toen je *'time is on my side'* zong
en alle dagen als zondagen sleet
her bekijk die moeder maar
die je op je wees zijn wees

door als een immanent omelet naar je te zwaaien

en daarboven is er onrust grote onrust

V.

kom dus maar terug op je driftig overleven

zie hoe je trots naar afgunst stinkt

hoor hoe ook jouw nederlaag

in de kreten van hun gehandicapte kind weerklinkt

en daarboven is er onrust grote onrust

Het leven is elders (Milan Kundera)

Bert De Meulder

het is noodzakelijk absoluut modern te zijn
sprak de ziener vanop zijn dronken boot
tot de man waarvan de lente houdt

streng naar zijn navel starend
zich verwonderend over de breuk
scheurt zijn roep je zelf
als een natte jurk in stukken

net toen je de geile neus
in andermans zaken wou steken
belet de verkeerde onderbroek
je vrijer te spreken

losgehaakt, stijgt het water je naar de lippen
op weg van dat dier dat jou baarde
hecht je nog slechts haar slijmraden aan je voetstappen vast

je vraagt haar of ze zich nog weet te verliezen
nadat je bedankte voor de herinnering die ze was
niet in het vuur van de revolutie eindig je, maar in een plas

Autisme

Situering van de tekst 'Autisme: een psychodynamische bijdrage'

Sara Bergmans

Redactiecomité van petitie en teksten (N-F):

Sara Bergmans ; Anne-Christine Frankard ; Christine Gadisseux ; Martine Henet ; Mileen Janssens ; Isabelle Schonne ; Anne Taymans ; François Bestgen ; Frédéric Bourlez ; Thomas Hosselet ; Jean-Paul Leclercq ; Claude Mallet ; Salvatore Tona.

De hierna volgende tekst is een product van clinici werkzaam met autistische kinderen of volwassenen, in een grote variëteit aan settings (dagcentra, residentiële en ambulante psychosociale revalidatiecentra, CGGZ, instellingen uit de jeugd- of gehandicaptenzorg, privépraktijk, ...), in de drie Belgische gewesten (Brussels, Vlaams en Waals), die zich inspireren op psychoanalyse en/of institutionele psychotherapie. De groep heeft zich bij zijn eerste bijeenkomst in juli 2014 twee zaken uitdrukkelijk gesteld:

1. De groep hoedt zich ervoor dat het werk dat gevoerd wordt en de getuigenissen en reacties die naar buiten toe zullen opgesteld worden, niet gebeuren vanuit het willen voeden van een polemisch en karikaturiserend debat. De groep is net mede ontstaan vanuit het hieruit willen wegblijven.

2. Er wordt geen enkele aanspraak gemaakt op lidmaatschap van enige psychoanalytische school, of verbondenheid aan een specifieke universiteit, federatie, platform in de geestelijke gezondheidszorg, of beroepsvereniging, hoewel nagenoeg iedereen uit de groep wel betrokkenheid heeft in een van voorgenoemde 'organisaties' (ook die uit de hoek van het ECF bv).

Gezien de complexiteit van het klinische veld, de constitutionele organisatie van de welzijns- en gezondheidszorg in België, de tweetaligheid, het grote aantal 'deelnemers' van de aanvankelijke bijeenkomsten en niet in het minst de verschillen en polemieken tussen psychoanalytische verenigingen en stromingen zelf, is het bijzonder dat we tot onderhavige tekst zijn gekomen. Het is hoopgevend dat over de verschillen en de verschillende belangen heen toch een consensus kan bereikt worden.

Het samen spreken en werken in deze groep is niet altijd makkelijk: aspecten van de eigen mening en gevoeligheden worden bijvoorbeeld niet gerepresenteerd. Het blijft een vraagstelling, een zoekproces en een oefening welk(e) (be)doel(ingen) nastreven, welke politiek, welke methodiek gebruiken, ..., om iets uit te dragen van een psychoanalytische ethiek, visie, kliniek.

Twee Belgische, federale, adviesorganen¹ publiceerden het afgelopen

¹ 1 Nov 2013, een rapport van de Hoge Gezondheidsraad (HGR). Voor de geïnteresseerde lezer:

anderhalf jaar een rapport met aanbevelingen voor praktijklijnen in het werken met kinderen met autisme (en hun gezin). De kritieken hierop, aanvullingen en voorstellen kan u in de tekst van de redactiegroep lezen.

Er wordt met de tekst (of enkele speerpunten eruit) en de petitie ook naar de politiek en de geschreven pers gestapt. Persoonlijk denk ik echter dat we niet zoveel dienen te verwachten van steun of inspiratie bij deze bestemmingen. Meer en meer ben ik van mening dat we zelf heel wat werk voor de boeg hebben in het in gang krijgen van een dialoog met verscheidene strekkingen in de psychologie en andere wetenschappen, in het verduidelijken en uitleggen in eigen woorden aan het brede publiek wat het werk is dat we proberen te doen en de positie die we proberen in te nemen.

De eenzijdigheid van het kader van wetenschappelijkheid (enkel Evidence Based Practices, of à la limite Single Case studies, maar die zijn al haast even beperkend, zullen nog geld krijgen) van waaruit de adviezen in de rapporten vertrekken, lijkt zowel voor de auteurs als de politiek niet bespreekbaar, elk om andere redenen: voor de eersten betekent het monopolie voor hun eigen winkel, voor de laatsten een goed voorwendsel om te kunnen besparen. Dit zorgt ervoor dat het zoeken naar hoe toch een plaats maken/laten voor een psychoanalytische benadering en praktijk ofwel steeds een compromitterend bijeffect heeft, wat met deze tekst voor mij ook het geval is. Ofwel kan een psychoanalytische slechts een plaats 'erbuiten' kan zijn. Voor deze laatste optie kiezen, lijkt mijn inziens in deze tijd te betekenen dat in de komende jaren de mogelijkheid om vanuit dit kader in een instelling te werken helemaal onmogelijk of onhoudbaar/onverdraaglijk² zal gemaakt worden. Dat is erg betreurenswaardig. Toch is haar rol daarmee niet uitgespeeld: haar ethiek komt misschien net dan pas goed uit de verf. Volgend citaat van Jean Cooren vind ik wel passend.

« Les analystes et les analysants (...), il ne leur est pas pour autant possible de déterminer à l'avance ce qui serait à coup sûr la bonne direction ou la bonne politique à suivre. Ils peuvent seulement aider à découvrir ce qui ne va pas dans ce qui est exprimé ou décidé, ce qui a été oublié, mis de côté, nié, abandonné. Ils n'ont donc pas de modèle fini à proposer, ils ne distribuent pas de sauf-conduits, mais ils peuvent seulement questionner, ouvrir les modèles en place, dire ce qui a été négligé et qui concerne souvent les conditions de

<http://health.belgium.be/internet2Prd/groups/public/@public/@shc/documents/ie2divers/19092155.pdf>; nov 2014, een rapport van het Federaal Kenniscentrum voor de Gezondheidszorg (KCE): <https://kce.fgov.be/nl/publication/report/behandeling-van-autisme-bij-kinderen-en-jongeren-klinische-praktijkrichtlijn>

² Zie artikel in de Morgen 30/05/2015 waarin Tom Verhaeghe zijn verhaal doet over problemen in de kinderpsychiatrie vanuit zijn ervaring in Fioretti.

possibilité du discours et du désir. » *Jean Cooren. Autre pourrait être le monde.*
Hermann, 2015

Ieder die opmerkingen, kritieken, aanvullingen, reacties heeft of mee wil denken, debatteren en werken met de (beperkte) Nederlandstalige zijde van de (redactie)groep: wees welkom!

Link naar de petitie: <http://petitie.be/petitie/autisme-voor-een-open-en-brede-aanpak>

Autisme: een psychodynamische bijdrage

Inleiding

Twee teksten over autisme lokten het afgelopen jaar nogal wat reactie uit na hun publicatie: het rapport van de Hoge Gezondheidsraad (H.G.R.) “Levenskwaliteit van jonge kinderen met autisme en hun gezin”, van november 2013, en het online te lezen rapport van het Federaal Kenniscentrum voor de Gezondheidszorg (K.C.E. Kenniscentrum Expertisenetwerken) – “Behandeling van autisme bij kinderen en jongeren: klinische praktijkrichtlijn” van 4 november 2014. De reacties kwamen van klinici en hulpverleners van beide kanten van de taalgrens, die met autistische mensen (kinderen en volwassenen) werken, in de sector van de geestelijke gezondheid, handicap of jeugdzorg, in residentiële voorzieningen, dagbehandeling, ambulante behandeling, of in privéverband.

De in de rapporten verstrekte aanbevelingen zullen mogelijk de volgende jaren richting geven aan het beleid over autisme. Volgens ons vertonen ze echter bepaalde lacunes en een zekere eenzijdigheid, die we hier zullen trachten recht te zetten en aan te vullen.

Zo werd de (actuele) psychodynamische en psychoanalytische werkwijze als niet ter zake opzij geschoven. Als psychotherapeuten en hulpverleners die vanuit zo’n visie werken voelen we ons hierdoor aangesproken, maar ook gemotiveerd om ons werk meer zichtbaar en begrijpelijk te maken. Ook willen we onze plaats in het werkveld van autisme behouden, of verruimen, naast en samen met andere – meer gangbare – benaderingen.

Dit kan helpen om ons aller onvolmaakte kennis en *savoir faire* over autisme te verbeteren, maar ook om de psychische problemen die autistische mensen vaak vertonen (verlatings- en separatieangsten, angsten rond lichamelijk functioneren en lichamelijke integriteit, intense depressieve toestanden, ... waarover autistische volwassenen soms getuigen op studiedagen en in autobiografische geschriften) niet af te doen als *colateral damage* van het autisme, maar als er (vaak) inherent aan, èn (vaak) vatbaar voor – specifieke – therapieën. Tijdens haar voordracht in Kortenberg sprak Alvarez (2012) over de noodzaak van aanpassingen aan de psychoanalytische psychotherapie als men met autistische kinderen werkt en deed zij voorstellen voor zo’n aanpassingen vanuit psychoanalytische en ontwikkelingspsychologische inspiratie.

De belangrijkste teneur van onze tekst is het uitgangspunt dat voor deze psychische problemen bij autistische kinderen, jongeren en volwassenen, een (psycho)therapeutisch aanbod van psychoanalytische/psychodynamische

signatuur een relevante aanvulling kan bieden op de opvoedkundige begeleiding waarvoor nu vaak geopteerd wordt. Maar ook dat er aansluiting mogelijk is tussen onze benadering en de ontwikkelingspsychologische interventies die voorgesteld worden als veelbelovend. Dit ligt in het verlengde van wat in het KCE rapport wordt vermeld, maar in de concluderende aanbevelingen niet weerhouden. We vinden dit een spijtige nalatigheid met nadelige gevolgen voor de patiënten. Ook op andere plaatsen is er sprake van eenzijdigheid die de eindconclusies en de voor het beleid bedoelde aanbevelingen beïnvloedde.

We houden bij onze benadering ook rekening met bijdragen uit wetenschappelijke hoek, onder andere de neurowetenschappen, en betwisten dus niet haar waarde en belang, zoals mag blijken uit hypothesevorming over autisme die in toenemende mate ondersteund worden vanuit neuro-psychoanalytische hoek. (Gallese, 2007, Korkmaz, Njikiktjen, Verschoor, 2013¹)

Beide rapporten geven volgens ons onvoldoende weer hoe in de dagelijkse concrete realiteit van autistische kinderen de opvoedkundige, onderwijskundige en therapeutische benaderingen verweven zijn – of kunnen worden: benaderingen en interventies gebaseerd op psychodynamische en ontwikkelingspsychologische principes, methodes uit de leerpsychologie (die veel breder is dan de operante conditioneringstechnieken als A.B.A.) of de orthopedagogiek worden vaak (in instellingen, M.P.I.'s, ambulante praktijk) in elkaar gepuzzeld, naargelang de situatie en het kind het vereisen. (Thurin JM, Thurin M., Cohen D., Falissard B., 2014)

Beelden van zo'n geïntegreerde werkwijze zijn bijvoorbeeld te zien in de video *L'enfant autiste et sa famille* (Rabinovitch, 2013).

Autisme confronteert ons met de complexiteit van de mens als subject-in-relatie. Net als iedereen is ook een autistische mens het knooppunt van zijn aanleg en persoonlijke geschiedenis. Dat maakt hem tot subject, tot unieke persoon. Elke autistische mens heeft het recht als totale persoon te worden benaderd en niet samen te vallen met zijn diagnose. Normaalbegaafde autistische patiënten zeggen ons soms hoe kwetsend het kan zijn bij trajectbegeleidingen of beroepsoriëntaties aangesproken te worden als lid van een autistische groep, of op hun autistische kenmerken, in plaats van als individu... Jongeren zeggen niet te weten hoe diep in de grond te kruipen als een leerkracht of begeleider goedbedoeld “over” hen, over hun autisme, met de klasgenoten wil spreken.

1 “Today more and more clinicians are convinced that the neuroscientific approach is vital for the profession, also for child psychiatry (OussRyngaert & Golse, 2010). These French child psychiatrists address the rationale derived from child development and child psychiatry to support why and how we should link neuroscience and psychoanalysis.” (Korkmaz e.a., 2013, p. 12)

Daarom kan men zich vragen stellen bij de opvatting die KCE en HGR aanhangen, dat men zich enkel moet laten leiden door ‘bewezen goede praktijken’ (die op groepsniveau werden onderzocht), terwijl afdoende empirische bewijzen volgens de rapporten zelf niet bestaan. En mochten ze wel bestaan, dan nog is het aan ons om de mens die onze hulp vraagt als persoon te benaderen.

De ervaringskennis van klinici met autistische mensen kan hier een rol in vervullen. We kunnen verwijzen naar de **Experienced** Based Medecine (Hay MCL, Weisner TS, Subramanian S, Duan N, Niedzinski EJ, Kravitz RL., 2008) die binnen de geneeskunde het debat aangaat met de Evidence Based Medecine en Practice over de plaats van de particuliere professionele ervaring in het globale klinische beleid.

Het is immers eigen aan statistisch onderzoek dat bepaalde (soms subtiele) praktijken en ervaringen uit het klinisch werk overboord gegooid worden als “irrelevant”, terwijl empirische ervaringskennis vaak “vondsten” en vaststellingen oplevert die later wèl pertinent blijken te zijn, zoals dit ook bij andere wetenschappen het geval is.

Het geeft ook blijk van een meer democratische organisatie van de zorg, als naast benaderingen die zich voor hun geldigheid baseren op statistisch of experimenteel onderzoek, ook benaderingen worden erkend die op langdurige, herhaalde, doordachte en onderbouwde ervaring berusten. Bovendien komt dit de keuzevrijheid van de patiënten ten goede.

Hieronder bespreken we verschillende thema’s uit de rapporten en dragen we opmerkingen, suggesties en aanbevelingen aan vanuit onze visie en klinische praktijk.

1. Diagnostiek: gevarieerd en dynamisch

Volgens wetenschapsfilosofe Trudy Dehue (2014) geeft de manier waarop men over stoornissen denkt (zoals in de DSM), deze stoornissen ook mee vorm.

We vinden het belangrijk om bij deze stelling stil te staan. In de twee rapporten (KCE en HGR) missen we een visie op diagnostiek en het weinige dat er over in te lezen is, is eenzijdig: voor de afbakening van autisme wordt immers enkel naar de DSM-5 verwezen, terwijl tegelijk onder de aandacht wordt gebracht dat autisme een doorheen de recente geschiedenis constant evoluerend concept is!

De beide rapporten geven aanbevelingen voor behandelingsinterventies bij mensen gediagnosticeerd als autistisch of binnen het autismespectrum. Zij scheiden echter diagnose en behandeling, terwijl dit volgens ons met elkaar

verbonden processen zijn: vanaf het moment dat we een patiënt ontmoeten – alleen, met zijn ouders of met andere voor hem belangrijke mensen - begint de zorg, waartoe ook het diagnosticeren behoort: is of functioneert dit kind autistisch (Rutter, 2009³), op welke manier is het autistisch, is een evolutie mogelijk en onder welke voorwaarden? Hoe bouwen we contact, vertrouwen en voorspelbaarheid op? Wie kan helpen met de diagnostiek, zonder dat dit een breuk in de zorg teweegbrengt? Mag dit enkel in Autismereferentiecentra, of moeten we er toch voor pleiten – en waken - dat dit op verschillende plaatsen⁴ kan blijven doorgaan. Hoe zorgen we ervoor dat men ook oog houdt – of krijgt – voor de totale persoonlijkheid? (Van Heule, 2015). Wat bestaat er in dit verband op het vlak van relevante (persoonlijkheids)diagnostiek (Edrisi, M. en Eurelings-Bontekoe, 2011)?

De DSM5 classificeert ziektebeelden op basis van gedragsbeschrijvingen (“te veel”, “te weinig”). Vele vragenlijsten (om autisme te diagnosticeren) die geïnspireerd zijn op de DSM, leiden tot een *beschrijvende* diagnostiek. Ook de adviezen voor behandeling uit het rapport van de KCE zijn voornamelijk opgesteld vanuit beschrijvende principes: “de basiskenmerken van autisme, storend gedrag, geassocieerde eigenschappen, impact op het gezin, bijwerkingen, algemene organisatie van de zorg) (p.10)”... . Een beschrijvende invalshoek vormt voor ons slechts een deelaspect van het diagnostisch proces. Want enkel dit soort diagnostiek bedrijven houdt het risico in dat de diagnose “vastgeroest” raakt (Van Bouwel, 2012)⁵: als men er als diagnosticus van overtuigd is dat autisme een eens en voor altijd vaststaand puur organisch bepaald gegeven is en als men deze overtuiging aan de patiënt en zijn omgeving meedeelt en zijn behandeling hierop afstemt, dan is de kans op evolutie binnen het autisme misschien wel erg klein.

“Interpretatieve diagnostiek is wezenlijk therapiegerichte diagnostiek, waarbij

3 Dat een kind autistisch kan *functioneren* en toch niet autistisch *zijn* ligt in de lijn van de bevindingen van bijvoorbeeld Rutter e.a. die onderzoek deden in de Roemeense weeshuizen. Zij spreken van “autistic-like patterns” ten gevolge van ernstige verwaarlozing (Rutter e.a., 2009)

4 Centra Geestelijke Gezondheidszorg, Referentiecentra Autisme, ambulante centra, residentiële instellingen, kinderspsychiatrische consultatie, dagcentra...

5 “De harde wetenschappelijke psychiatrie heeft een punt: net zoals bijvoorbeeld bij schizofrenie is het van belang de klinisch-descriptieve tekens van autisme heel accuraat te omschrijven (...). Indien men echter enkel de focus legt op deze anatomisch-structurele processen en autisme beschouwt als een louter biologische ontwikkelingsstoornis, een “brain disease”, kan elke hoop op een psychotherapeutische interventie opnieuw ingevroren worden. Het is niet omdat een structurele anatomische verandering in het brein opgetreden is, dat deze definitief hoeft te zijn, of dat een psychotherapeutisch proces zinloos zou zijn. Men erkent immers in de neurowetenschappen (...) de sterke plasticiteit van het brein, wat hoop op verandering door psychotherapie doet toenemen.” (Van Bouwel, 2012.)

het weten over het kind geen doel op zich is, dan wel een hulpmiddel bij het richten van het verder hulpaanbod (...) Dit betekent niet dat we enkel geïnteresseerd zijn in die juiste diagnose als een etiket, maar ook in **hoe dit kind als persoon functioneert en ontwikkelt**... Hiermee willen we het belang van een juiste diagnose allerm minst onderschatten. (...) Een psychodynamische hermeneutische visie dient echter **ruimer te kijken naar de emotionele, relationele en ontwikkelingsmatige inbedding van de gediagnosticeerde problematiek**.” (Vliegen, e.a. 2004, p. 17-18)

Een stramien dat een idee geeft van hoe diagnostiek vanuit psychodynamische hoek er uit kan zien, vinden we bijvoorbeeld bij Ansermet, die – voor autisme – een diagnostiek in drie stappen voorstelt, waar eerst gedragsobservatieschalen helpen om tot een gemeenschappelijke fenomenologische diagnose te komen, vervolgens een klinisch evaluatie-instrument als dat van Haag betekenis verleent aan verschillende gedragsaspecten van het autistisch kind en ten derde de hulpverlener zich richt op de ontmoeting met het kind, die elke keer uniek is. (Haas, Rodriguez, Junier, Muller-Nix, Ansermet, 2001).

Dit kan richting geven aan een lange termijnbegeleiding van een autistisch kind.

1) In de eerste fase, zoals die gebeurt door gespecialiseerde diagnostische teams, gaat het om instrumenten als de Vineland, CARS, ADOS, ADI-R, PEP, CHAT, Diagnostic Interview for Social and Communication Disorders (DISCO)...

Afhankelijk van hoe de testafname gebeurt en hoe de resultaten worden geïnterpreteerd, kunnen deze tests tot een “vastgeroeste” diagnose leiden, dan wel de start zijn voor verdere observatie en (langdurige) begeleiding of therapie.

2) Hierbij kunnen instrumenten gebruikt worden die betekenis verlenen aan verschillende gedragsaspecten van het autistisch kind.

Met het genoemde schema van G.Haag de *Autism Psychodynamic Evaluation of Changes (APEC) scale* (Psychodynamisch Evaluatieschema G.Haag, e.a. 2010) is het mogelijk de evolutie van het kind binnen een langdurige psychodynamische benadering te specificeren:

“The use of the APEC scale, with its seven domains (expression of emotion in relationships, eye contact, body image, graphic productions, exploration of space and objects, time perception, and verbal language), underlines the importance in autistic disorder of anxieties related to body and spatial representations, and of impairment in the body ego construction which is

closely linked to the emergence of individuation/separation processes.” En “Using the APEC scale in a range of different practical and research settings will foster links between psychoanalytic perspectives and educational training for children with autistic disorder, and will contribute to the dialogue between psychoanalysis, neuroscience and psychology.” (G.Haag, id.)⁶.

Andere interessante Franstalige instrumenten werden tot nu toe niet in het Engels of het Nederlands vertaald:

Vooraf het *Bilan Sensorimoteur* (Sensomotorisch Bilan – niet in het Nederlands vertaald) van André Bullinger (2004) is een interessant instrument, ontwikkeld in dialoog met kinderpsychotherapeuten uit psychodynamische hoek. Het is bedoeld als startpunt voor de psycho- en sensomotorische therapie van laagfunctionerende autistische kinderen of voor kinderen met motorische eigenaardigheden of stereotypieën (Delion, 2007). Deze werkwijze biedt de mogelijkheid om een nonverbale dialoog aan te gaan met (het lichaam van) het autistische kind, dat snel en ernstig uit evenwicht kan geraken door zintuiglijke prikkelstromen die het uit zichzelf niet gefilterd en gedempt krijgt.

In Vlaanderen wordt vaak gebruikt gemaakt van de *Schaal Emotionele Ontwikkeling (SEO-R; Scheme of Appraisal of Emotional Development)* van Dösen (Petry, Maes, Penne, 2007). Dit instrument kan toegepast worden met het oog op een kwalitatieve en dynamische evaluatie bij autisme.

3) Vanuit de aanvankelijke diagnostische hypothesen over het kind kan er binnen een therapeutische context een evaluatie op gang komen die deze hypothesen kan bevestigen, verfijnen of herzien. Schema's, schalen en observaties van het kind worden verder ingekleurd met informatie verkregen vanuit de bijzonderheden van de ontmoeting (de interacties) met het kind en vanuit uitwisselingen en gesprekken over het kind tussen medewerkers van verschillende disciplines.

Zo'n uitwisselingen tussen verschillende hulpverleners met elk hun eigen ervaringen, kunnen een bundelend effect hebben voor het psychisme van de autistische persoon.

Observatie

Eigen aan de psychodynamische invalshoek is dat bij gebruik van gelijk welk diagnostisch hulpmiddel de observatie een belangrijke plaats inneemt (Haas, C.; Rodrigues, C.; Junier, L.; Muller-Nix, C.; Ansermet, F., 2001). Diagnostiek kan zich niet beperken tot meten en moet verder verfijnd worden om rekening te houden met de grote verschillen tussen individuen. De DSM-5

6 Nederlandse vertaling van het schema in Delion, Garant, 2007

heeft met de diagnose “autismespectrumstoornis” voorrang gegeven aan overeenkomsten tussen (eerdere) verschillende klinische subcategorieën die daarmee niet plots verdwenen zijn.

Toch is iedereen het erover eens dat er evenveel *autismen* als autistische personen zijn. Met deze paradox moeten we werken.

Om hier recht aan te doen speelt observatie van de subtiele interacties van elk kind met belangrijke anderen in zijn omgeving een belangrijke rol. De enige mogelijke “toegang” tot de autistische mens als subject is immers via de relatie en de interactie – net datgene waarin hij zeer hulpeloos is en afhankelijk van anderen, ook van ons, hulpverleners. Het vraagt veel werk om onze eigen hulpeloosheid en machteloosheid te kunnen verdragen, zonder ze af te reageren op de patiënt. Dit laatste doet zich meer voor dan gedacht, vaak als we verwachten dat onze patiënten sneller “verbeteren”, sneller zelfstandig worden, terwijl ze nog nood hebben aan langzaamheid en het zoeken van hun eigen ritme en tempo (Gepner, 2010)....

Zowel in Vlaanderen als in Wallonië volgden en volgen vele psychodynamische (kinder)therapeuten de tweejarige intensieve opleiding *Observatie (aan huis) van vroege interacties van de baby en het jonge kind*, volgens Esther Bick (Delion, P. 2008), die vanuit een psychodynamische theorie ontwikkeld werd. De intuïtie over ook het non-verbale gebeuren van de baby- in- interactie- met- zijn- omgeving wordt door deze methode aangescherpt en deze intuïtieve bevindingen vinden steeds meer versterking vanuit kinderneurologische hoek (Korkmaz; Njiokiktjien; Verschoor, 2013). De methode kan ook ingezet worden bij vroege moeilijkheden, wanneer men tekens van autisme vermoedt. Ze is een hulpmiddel om de non-verbale eigenaardigheden van de autistische persoon, zijn non-verbale, lichamelijke verhouding tot mensen en voorwerpen te onderzoeken en beter te begrijpen.

Vroegdiagnostiek

We onderschrijven het advies dat vroege onderkenning van autisme best zo vroeg mogelijk begint, en zitten daarmee op dezelfde golflengte als de teams van Tours (Barthélémy en medewerkers, 1995, 2013), Denver (Rogers, Dawson - 2013), als Bullinger (2004, 2008), Warreyn, Van Der Paelt et Roeyers (2014), Gutstein (2014), Lawton et Kasari, (2012), Van Vuchelen (2009), Delion, Laznik (2010) en vele anderen.

Deze laatste heeft vanaf de jaren 1999 met het team van PREAUT zeshonderd Franse kinderartsen opgeleid om de eerste tekenen van autisme bij baby's te herkennen die minder initiatief nemen dan normale baby's binnen de socio-affectieve interactie met hun omgeving.

Verschillende auteurs (Carel, 2002-2008; Delion, 2008) nodigen uit om de

nodige semantische voorzichtigheid in acht te nemen wanneer men te maken heeft met baby's en heel jonge kinderen. Ze stellen voor om in die eerste ontwikkelingsfase eerder over "*relationele vermijding*" te spreken in plaats van over autisme, om te voorkomen dat ouders te bang worden, wat verlamdend kan werken in de interactie. Juist door vroege interventie kunnen bepaalde pathologische processen omkeerbaar blijken of verzacht worden, waardoor de baby die eerst niet profiteerde van het interactieaanbod uit de omgeving en eerst zelf geen contact initieerde, toch nog goed op gang komt. In dat geval komt het autisme dat er (als mogelijkheid) in aanleg wel is, niet tot volle ontwikkeling.

De *Grille d'Evitement Relationnel du Nourrisson* (Schema Relationele Vermijding van het Jonge Kind – niet in het Nederlands vertaald) - *GERN* (Carel, 1999) voor vroege detectie van baby's met een risico op autisme, kan in dit kader gebruikt worden.

Dit verloop van een dynamisch en continu diagnostisch proces waar de hulpverlener een ontmoeting construeert met het kind of de volwassen persoon en aansluiting zoekt met zijn mogelijkheden, verschilt van een diagnostiek die statisch is en bevroren raakt. Het gaat bij autisme soms ook om het ontdooien van mogelijkheden.

2. *Het autistische kind als subject.*

"In the beginning is relation" (Buber, 1985, p. 18)⁷

Wie met mensen werkt vanuit een psychodynamisch perspectief bekijkt autisme binnen een globale visie op (psychische) stoornissen. Autismen is dan een centraal psychisch probleem dat ingrijpt op verschillende functies en ontwikkelingslijnen. Normaal zorgt een bundelende psychische instantie ervoor dat de verbinding met de ander, met zichzelf en met de wereld tot stand komt, maar ook dat elk van die verbindingen op haar beurt verbonden raakt met een persoonlijke geschiedenis, een cultuur, ruimere sociale verbanden.

Psychodynamische therapeuten en denkers hebben zich altijd al bijzonder geïnteresseerd voor de heel eigen manier waarop het autistische kind de wereld gewaarwordt en waarneemt. Men veronderstelt dat zo'n bundelende instantie bij deze kinderen niet (goed) tot stand komt, waardoor hun relatie met de buitenwereld - soms aangeduid als de relatie tot de "Ander" (A.Zenoni, 2009) – zelf als het ware gefragmenteerd blijft en innerlijke verbinding mist.

7 Peter Hobson opent zijn artikel hiermee in Dawson, 1989

Kinderneurologen interesseren zich eveneens voor de normale en afwijkende (neurologische) ontwikkeling van zo'n "coherent" beeld van de ander (Njiokiktjien, 2013⁸). Over de redenen waarom dit bij autistische kinderen niet goed op gang komt is nog veel onduidelijk, ondanks de vele hypotheses. (Barthélémy, 1995, Barthélémy in Tilly, 2013).

Utah Frith (1996) spreekt vanuit een ander theoretisch kader over problemen met de *centrale coherentie*.

Het kind benaderen in zijn subjectiviteit bevordert ook het ontstaan en de versterking van een kern van identiteit, noodzakelijke voorwaarde voor leerprocessen die verdergaan dan conditionering van vaardigheden (Flagey, 2002 ; Berger, 1996 ; Boimare, 2004 ; Dolto, 1989).

Deze klemtoon op de dimensie van het subject in de benadering van autisme weerspiegelt een bezorgdheid, *zowel voor de diagnostiek als voor de behandeling*.

Is de **diagnostiek** van autisme wel persoonsgericht genoeg en is er geen heus risico dat diagnostiek beperkt blijft en herleid wordt tot een afwikkeling van gestandaardiseerde technieken waardoor informatie enkel beschrijvend is en daardoor verbrokken blijft, wat de autistische persoon zou kunnen herleiden tot zijn problematische functies?

Wat de **behandeling** betreft: ook vanuit de ontwikkelingspsychologie wordt het om therapeutische redenen belangrijk gevonden te steunen op de subjectiviteit van het kind, op zijn affecten, emoties, initiatieven, en dit binnen een goede relatie, die op haar beurt wordt beïnvloed door de affecten, gevoeligheid en ontvankelijkheid van de betrokkenen (S. Rogers, G. Dawson, 2013)

In het rapport van het KCE lezen we: "Ontwikkelingsinterventies zijn ontworpen om de kerntekorten van de persoon aan te pakken in plaats van zijn of haar gedrag naar anderen toe. Therapeuten, leraren en/of ouders werken met de eigen interesses of acties van de persoon om langzamerhand betrokkenheid, wisselwerking, communicatie en affectie op te bouwen en daarna specifieke vaardigheden zoals logische redenering, symbolisch denken enz." (p. 22). De noodzakelijke aandacht voor de subjectiviteit van het kind, die tot uiting komt in het rapport, vinden we echter niet terug in de besluiten en adviezen van het rapport.

Ook het begrip **intersubjectiviteit** geeft aan dat de psyche van het kind zich opbouwt in relatie tot de ander. Dit is een oude klinische intuïtie die

8 "The perception of social signals becomes coherent at 5 months and coincides with advanced primary intersubjectivity and acquisition of a Theory of Body (...)" – Njiokiktjien, 2013, p. 422. Deze auteur verbindt kinderneurologische gegevens met psychoanalytische theoretisering over de vroegste ontwikkeling.

intussen bevestigd wordt door de ontdekking van de spiegelneuronen en de werking van het Default Mode Network: “This coconstitution might be due to the fact that self and other are carved out of a more primary intersubjectivity.” (M. Jacoboni, 2006; 2009). Beide functioneren niet goed bij autistische kinderen. De intersubjectieve ontmoeting is bijvoorbeeld aan het werk op momenten van *gedeelde aandacht* en *zintuiglijke en emotionele afstemming*, begrippen die door alle richtingen belangrijk worden gevonden en die centraal staan in het psychodynamisch-therapeutisch werk met autistische kinderen.

Bepaalde van deze geschriften (over de vroege relatie) vinden intussen hun weg naar de ontwikkelingspsychologen die werken op het terrein van autisme (o.a. Stern⁹, Anzieu¹⁰)

Autistische kinderen staan er om bekend dat ze zich eigenaardig of bizar kunnen gedragen: ze volgen bijvoorbeeld obsessionele routines of volgen steeds dezelfde weg, ze gaan zich te buiten aan ritueel klasseren, zetten voorwerpen obsessieel op een rij. Als we het kind als een subject beschouwen bekijken we die eigenaardigheden als eigen “uitvindingen” van het kind zelf, bijvoorbeeld om zijn angst de baas te kunnen. Maar het biedt ons tegelijk ook inzage in zijn angsten, die we dan wel onder ogen moeten zien om er iets mee te doen, zowel binnen de context van de opvoeding, van het onderwijs als van de therapie.

3. *Complementaire benaderingen en werkwijzen*

De mens is zo complex en er zijn zoveel onbekende factoren bij autisme, dat we best ootmoedig erkennen niet zonder collega's uit andere disciplines te kunnen. Dat helpt tegen simplificering en om het overzicht te bewaren. Ook kan dit ons wapenen om niet zelf “besmet” te raken door het autisme van onze patiënten¹¹. Maar nog belangrijker is het dat dit kan helpen om voor de autistische kinderen die dit nodig hebben, een langdurige begeleiding op te bouwen over de leeftijdsfasen heen, waar eventueel momenten of periodes van residentiële opnames (“binnen”) afgewisseld worden met (thuis)begeleiding en ambulante therapie (“buiten”) en waar continuïteit een sleutelwoord is.

Door vormingen, standpunten en referenties uit te wisselen met collega's van allerlei slag, kan voor elk kind een geïndividualiseerd project uitgewerkt

9 Stern in S. van Veen-Graafstal, C. Heijligers, A. Bosman, 2012

10 Het begrip The ego skin, of Moi-peau van Anzieu in Reinders, 2013, zie ook Diamond, 2013

11 D. Houzel spreekt van « autistisering » - zie Joly, F., 2014 - en H. Reinders e.a., 2013 (fenomenologisch geïnspireerd) van “parallele processen” om aan te duiden dat het (langdurig) samenleven/werken met autistische mensen a.h.w. kan leiden tot “contaminatie” met hun autisme. Ook andere psychodynamisch geïnspireerde auteurs (Gutstein, 2014) vermelden dit fenomeen en nemen affectieve differentiatie tot objectief in de R.D.I. (Relational Development Intervention).

worden dat recht doet aan hoe hij zich verhoudt tot zichzelf, de anderen en de wereld. Elk detail kan daarbij van belang zijn. Opvoeding, onderwijs en therapie maken er deel van uit, in wisselende verhoudingen naargelang de noden van het kind, zijn leeftijd, zijn ontwikkelingsfase....

In Frankrijk neemt, in het werk met autistische kinderen, **de psychomotorische therapie** een bijzondere plaats in. Deze (specifieke Franse) werkvorm is ontstaan in wisselwerking met de kinderpsychoanalyse. Ook in Franstalig België wordt ze toegepast en onderwezen. Ze richt zich specifiek op de bijzondere lichamelijke moeilijkheden van het autistische (jonge) kind. De theoretische basis ervan kan aansluiting vinden bij de ontwikkelingspsychologische visie zoals die van Rogers en Dawson (2013). In Vlaanderen benadert (los van psychoanalyse) de Kritische Ontwikkelings Begeleiding (KOB) van Heyndrickx mogelijk deze visie.

In de DSM-5 zijn **taal- en spraakproblemen** geen criterium meer voor een diagnose ASS. Toch hebben veel autistische patiënten hier problemen mee. Zo wijst onderzoek bijvoorbeeld uit dat autistische kinderen de menselijke stem niet kunnen onderscheiden van omgevingsgeluiden (Gervais, Zilbovicius, e.a. 2004). Volgens Nader-Grosbois (2006) is het niveau van communicatie van autistische kinderen erg zwak en ongedifferentieerd. Het doel van hun communicatie is volgens haar vooral hun omgeving te beheersen en niet om tot interactie te komen.

Verskillende therapeutische methodes (logopedie, psychoanalytische ontwikkelingstherapie (Schmeets, 2003), psychomotorische therapie, psychotherapie, therapeutische ateliers waaronder muziektherapie) helpen het kind om zich te richten op de stem, omgevingsprikkels te onderscheiden, zijn vraag te stellen; ze ondersteunen de communicatie ...

Pas als een autistisch kind zich binnen de relatie meer begint te openen en als de band met de ander hem stilaan meer voldoening en rust geeft, kunnen zijn interessecentra uitbreiden en kan hij het terrein van het **schoolse leren** beginnen verkennen. Het is van belang om ook kleine flitsen van beginnende vitaliteit en veranderingen op te merken en te ondersteunen (Bouvet, 2009 ; Frankard, 2012) en met de ouders en verantwoordelijken te bespreken wat voor elk kind apart werkzaam is.

Gezichts- en standpunten afstemmen tussen verschillende disciplines is vaak dansen op het slappe koord. Of er nu logopedie (PECs, bijvoorbeeld) nodig is of een kind verwezen moet worden naar een TEACCH-klas of naar het buitengewoon onderwijs, voor ons (psychoanalytisch/psychodynamisch therapeuten) blijft het belangrijk om telkens opnieuw afwegingen te maken tussen de wensen tot sociale aanpassing en socialisering enerzijds en anderzijds

de “opbouw” van een psychische organisatie van het subject, wat om een langer durende afhankelijkheid binnen een therapeutische context vraagt.

4. De ouders

Het is intussen duidelijk dat er geen lineaire relatie bestaat tussen pathologie, stoornis, handicap en de houding, opvoeding of persoonlijkheid van de ouders. Zo’n relatie werd nochtans lange tijd vanuit verschillende stromingen verkondigd¹².

Ouders en betrokken hulpverleners doen er in het belang van het kind net goed aan *samen* te werken. Er moet daarbij de nodige aandacht gaan naar de concrete realiteit en naar concrete praktische vragen van de ouders met wie we alternatieve pistes en hulpmiddelen moeten zoeken.

Op de bekende en gedegen autismewebsite Participate! zijn uitgebreide adviezen te vinden in verband met thuisbegeleiding, waarin we ons gedeeltelijk kunnen vinden.

Daarnaast zouden ook *spreekruimten* georganiseerd kunnen worden voor ouders en siblings om over het dagelijkse samenleven in het gezin met een autistisch kind te spreken, maar ook over de eigen kwetsbaarheden die geraakt worden, de angst, boosheid, machteloosheid die getriggerd worden in het contact met het autistische gezinslid...

Ook kan gedacht worden aan *ateliers, clubs, workshops* voor ouders en autistische kinderen samen die direct te maken hebben met de autistische pathologie waar die het samenleven dagelijks onder druk zet (“samen eten”, “samen spelen”, “samen proeven”, “weggaan en terugkomen”, “sporen achterlaten”...).

Daarnaast vragen we echter ook aandacht voor:

– De onderzoeken die er op wijzen dat het dagelijks leven met een autistisch kind vaak samengaat met veel stress bij de ouders en de siblings; maar ook dat bepaalde intensieve en langdurige gedragsmethodes thuis als intrusief kunnen worden ervaren en vaak de stress niet verminderen, soms tot meer stress kunnen leiden, naast of in combinatie met de mogelijke verhoogde psychische kwetsbaarheid bij andere familieleden dan het autistische kind zelf. (Hastings,

12 zie voor historische opvattingen over autisme als aangeleerd gedrag (behaviorisme) of als gevolg van foute opvoedingsmethodes of gezinsstructuren (gezinstherapie, psychoanalyse), over behandeling met LSD, het gebruik van aversieve methodes enz. het erg volledige en interessante archief van de kritische groep normaalbegaafde autisten Neurodiversity http://www.neurodiversity.com/library_index.html

2008; Delamarche, Noens e.a. 2013).

– De complexe vormen van autisme “met comorbiditeit” die geregeld in de media komen en ons voor een zware opdracht zetten: hoe kunnen we een continue zorg opbouwen van (soms levenslange) afwisseling van residentiële opname met ambulante zorg vanuit thuisverblijf, eventueel (als het kind dit aankan) gecombineerd met onderwijs. En hoe die zorg, die ook oog heeft voor ernstige problemen van agressiviteit, zelfverwonding, angsten en seksualiteit van autistische adolescenten en (jong)volwassenen, ankeren in een (voor)stedelijke cultuur? Het project Elan Retrouvé in Parijs kan voor inspiratie zorgen¹³.

5. De relativiteit van de aanbevelingen uit de rapporten

In een interview wijst Dr Michel Laurence (verantwoordelijk voor de afdeling Good Practices bij de (Franse) Haute Autorité de la Santé Française (H.A.S.) op het belang van evenwichtige vertegenwoordiging van **verschillende stromingen** bij de samenstelling van werkgroepen als die van Haute Autorité de Santé (in Frankrijk), wanneer aanbevelingen worden voorbereid zoals over autisme. Autisme is volgens hem, zoals de ziekte van Alzheimer, een terrein waar er **weinig wetenschappelijke gegevens voorhanden** zijn en waar er controverse en verschil van mening is. In dat geval doet men beroep op *geformaliseerde consensus*.

Wat autisme betreft zijn er volgens hem **geen wetenschappelijke bewijzen** voor de doeltreffendheid van welke methode dan ook. Hij voegt toe “dat de **aanbevelingen geen norm zijn**, maar een hulpmiddel voor hulpverleners die daarnaast nog altijd beroep mogen en moeten doen op hun kennis en rekening mogen en moeten houden met de eigenheid van de patiënt.”

14

Deze uitspraken liggen in het verlengde van de besluiten van HGR en KCE, die in hun respectievelijke rapporten schrijven dat de werkzaamheid van (cognitief) gedragstherapeutische of ontwikkelingsmethodes nog niet eenduidig of goed genoeg bewezen werd. Sommige onderzoeken zijn niettemin beloftevol. De auteurs zeggen geen aanbevelingen te kunnen geven over individuele psychoanalyse of institutionele psychotherapie met psychoanalytische oriëntatie, zoals ze dat evenmin kunnen voor bepaalde farmacologische interventies (p.13).

De besluiten van de HGR stelen op het begrip Evidence Based Practice,

13 Het zorgnetwerk Elan Retrouvé in Parijs, onder leiding van Dr. Moïse Assoulin – zie Assouline, M. (2014)

14 Revue « Responsabilité » n° 54, juin 2014)

door onderzoek gevalideerde praktijk. De experts van de HGR onderstrepen dat er ook plaats is voor “single case design” en ze schrijven dat het “belangrijk is om ook in België een cultuur in te voeren van systematische observatie, documentatie van gevallen, implementatie van gezamenlijke registers en klinisch onderzoek op basis van meetbare resultaten.” (p. 20) Binnen de groep van experts van de HGR wordt gewezen op methodologische zwakke punten van de “aanbevelingen” en het KCE zegt in de inleiding dat “voor vele aspecten van de problematiek de oogst in de wetenschappelijke literatuur erg mager” was (p. 1).

Ook dat “In het geval van autisme er zeer weinig studies aan alle vereiste kwaliteitscriteria voldeden om te kunnen spreken van een evidence-based aanbeveling. In dergelijke gevallen wil het KCE “de hoogste graad van **consensus** onder experts bereiken, met behulp van verschillende rondes op basis van de Delphi (“totdat een niveau van instemming van minstens 85% is bereikt.”) (p. 7)

Het spreekt vanzelf dat bij zo’n werkwijze **de samenstelling van de groep de inhoud van de consensus bepaalt en dat de disproportionele vertegenwoordiging van verschillende visies kan leiden tot selectieve besluiten en het risico van vooroordelen inhoudt**. Weliswaar werd de mening van “externe experts” gevraagd. Zij gingen niet altijd akkoord met de besluiten, wat in het rapport vermeld staat, maar waar verder niets mee gebeurde.

We willen onder de aandacht brengen dat de redenen waarom “geen consensus” werd bereikt of bepaalde interventies niet werden aanbevolen (status “not recommended”) te lezen zijn in het supplement van het KCE rapport: deze zijn soms zeer persoonlijke, zelfs emotionele verzuchtingen of bezwaren, zoals: (wat betreft psychoanalyse) “Should at least be insufficient evidence, better: not recommended”, “In my experience: no effect”, “Psychoanalysis should be “not recommended” No consensus” is accepted for institutional psychotherapy”. (Wat betreft “parent training”): “Notre experience de la formation de parent est positive” “See above. Parent Training is essential! Even if the evidence is insufficient” (KCE 233S, 2014)

Een en ander is dus geen louter theoretische verzuchting: bij een andere samenstelling van de groep experts, zouden andere hoogst persoonlijke meningen tot andere aanbevelingen hebben geleid. Zo zou bijvoorbeeld het onderzoek naar de **bewezen positieve effecten** van **muziektherapie** bij autistische kinderen (op sociale interactie, verbale communicatie, emotionele wederkerigheid, non-verbale communicatie, kwaliteit van ouder-kindrelaties!...) mogelijk meer aandacht gekregen kunnen hebben. Met deze therapievorm

wordt sinds vele jaren gewerkt in instellingen van psychodynamische slag (bijvoorbeeld in de Psychiatrische Centra in Kortenberg, Caritas Melle, Guislain Gent). Deze onderzoeken vonden hun beslag in een eerder (2006) en een recent Cochrane-onderzoek (2014)^{15,16,17}. Het KCE rapport vermeldt nochtans (verwijzend naar het NICE rapport) dat muziektherapie niet effectief is. Het verwaarlozen van zo'n belangrijk onderzoek is nalatig voor de autistische patiënten en hun ouders die geen toegang hebben tot deze literatuur.

Ook zou in dat geval mogelijk meer aandacht gegaan zijn naar onderzoek over de evolutie van autistische patiënten in atelierwerking.

De menswetenschappen hebben een aparte status en voor het evalueren van een complex en dynamisch therapeutisch proces over langere termijn is kwalitatief onderzoek belangrijk. In het editoriaal van het tijdschrift *Autism* (2014, vol. 18/2) schrijft Bölte (2014, p. 67-68), die een autoriteit is op het terrein van autisme en onderzoek: “Disrespect for qualitative research is a well-cultivated myth, and rigorous qualitative research is as necessary as quantitative research.” Maar ook: “Much published qualitative research is too exploratory, with weaknesses in rationale, clarity, documentation, replicability, and soundness of conclusions.” Hij waarschuwt ook voor arrogantie van beide “kanten”, maar doet voorstellen over hoe en waarom het van belang is om in verband met autisme meer aandacht te besteden aan kwalitatief onderzoek: “to gain deeper understanding of human behavior and experiences based on (a series of) cases. (...) to generate good hypotheses, for which quantitative support can be sought, as well to illuminate quantitative findings”

Kwalitatief onderzoek en kwantitatief onderzoek kunnen complementair zijn. (Kisely & Kendall, 2011, p. 364-367)

6. Besluiten

Vanuit een andere invalshoek dan de therapeutische, analyseerden de sociologen Eyal en Hart de (internationaal) enorme toename van autismediagnoses de laatste decennia. Hun besluit heeft politieke consequenties en kan een insteek bieden voor een beleid rond autisme, die anders over het hoofd wordt gezien: “We want to argue that autism therapies (bedoeld wordt de gedragstherapieën zoals ze in de V.S. worden aangeboden en waarvoor in de beide rapporten wordt gepleit, nvdr.) have played a crucial role in creating the autism epidemic, precisely because they are an important and largely

15 Gold C, Wigram T, Elefant C., 2010

16 Martens, F., De Backer, J. E., 2014, p. 142-153.

17 Geretsegger, M., Elefant C, Mössler KA, Gold C., 2014

overlooked mechanism through which the “looping effects of human kinds” proliferate.” (Eyal en Hart, 2010 en 2013).

Dit steunt onze bedenking, dat de blikken ruim genoeg moeten blijven, of worden. De wetenschap dat er nog zeer vele onbekenden zijn op het terrein van autisme noopt tot bescheidenheid, maar heeft als voordeel dat we open en onbevangen naar autisme kunnen (blijven) kijken als we met autistische mensen werken. Uit het artikel in Autism van Bölte blijkt een toenemende belangstelling voor kwalitatief onderzoek. Het zou jammer zijn als België deze trein zou missen, omwille van een twee- of meerspalt tussen onder andere psychoanalytische, psychodynamische en gedragstherapeutische standpunten (om ons tot deze invalshoeken te beperken), die nu al 40 jaar duurt en ook van epistemologische aard is (Feys, 2014). Het is ook merkwaardig dat de gedeelde passie en fascinatie voor het zelfde onderwerp van velen, elkaar niet ontmoeten in samenwerking of samen nadenken.

Om voor de eigen winkel te spreken, blijft daardoor de langdurige ervaring van psychodynamisch en psychoanalytisch therapeuten met autistische kinderen ongebruikt liggen. Vooroordelen en karikaturen over werkwijzen en opvattingen dateren van lang geleden, alsof psychoanalytische therapeuten niet eveneens geëvolueerd zijn onder invloed van nieuwe ontwikkelingen en soms terechte kritieken. Hetzelfde kan gezegd worden van gedrags- en systeemtherapeuten.

Met het oog op het welzijn van en een goede zorg voor autistische kinderen en hun ouders stellen we aan de politieke en administratieve verantwoordelijken daarom voor:

1. Om oog te hebben voor de verschillende standpunten en werkwijzen in verband met autisme, zowel in verband met diagnostiek als in verband met begeleiding en therapeutische aanpak.
2. Om de lange en rijke klinische expertise van psychoanalytisch en psychodynamisch therapeuten in verband met autisme als waardevolle ervaringen te beschouwen in plaats van ze ongebruikt te laten liggen. Hetzelfde kan gezegd worden over hun bijdrage aan hypothesevorming over autisme (in verband met angsten, ontstaan van voorstellingen en denken, lichaamsbeeld, taal, automutilatie...)
3. Om in toekomstige studies, ronde tafelconferenties, voorbereiding plan autisme...te zorgen voor een realistische vertegenwoordiging van alle strekkingen, dus ook van psychoanalytisch geïnspireerde en psychodynamisch (kinder)therapeuten, zodat dialoog tot stand kan komen.

4. Om onderzoekssubsidies rechtvaardig te verdelen over verschillende elkaar aanvullende benaderingen en om ook de klinische benadering hierin te kennen.
5. Om meer kwalitatief onderzoek te financieren naar bijdragen vanuit psychoanalytische, institutionele of eclecticische hoek, waaronder bijvoorbeeld het werk in therapeutische ateliers.
6. Om werk te maken van onderzoek naar de praktijk in instellingen in verband met automutilatie en ernstige agressiviteit en van onderzoek naar mogelijke ethische methodes om met deze belastende en riskante problematiek om te gaan.

Voor de tweetalige redactiegroep:

- Mileen Janssens, psycholoog-psychotherapeut, privépraktijk Gent (mileen.janssens@telenet.be)
- Sara Bergmans, teamcoördinator De Dauw te Wortegem-Petegem, privépraktijk Gent (sara.bergmans1@telenet.be)

Eerste ondertekenaars:

- Johan De Groef, psychoanalyticus (voorzitter Belgische School voor Psychoanalyse), privépraktijk, voormalig algemeen directeur vzw Zonnelied, past-president EMHID
- Wim Galle, psychoanalyticus te Gent, praktijkassistent vakgroep psychoanalyse en raadplegingspsychologie, Ugent
- Hilde Lippens, psychologe-seksuologe, voormalig staffid Den Dries, Evergem
- Wouter Mareels, psycholoog-psychotherapeut, gerechtsdeskundige in familiezaken, prive-praktijk, Aalst.
- Prof. Stijn Vanheule, Voorzitter vakgroep psychoanalyse en raadplegingspsychologie, Ugent
- Vakgroep Psychoanalyse en raadplegingspsychologie, Ugent
- Ivo Van Nerum, psycholoog kinder- en jeugdpsychiatrie in UZ Brussel
- Evi Verbeke, psycholoog-psychotherapeut te PC Caritas Melle, privé praktijk Gent, praktijkassistent vakgroep psychoanalyse en raadplegingspsychologie
- Prof. Paul Verhaeghe, gewoon hoogleraar Ugent
- Ellen Verhoeven, psychoanalytisch psychotherapeut, privépraktijk, Gent
- Sarah Willems, doctorante in de wijsbegeerte Ugent, gastlector Banaba Creatieve Therapie PXL, Hasselt